

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav filozofie a religionistiky

Diplomová práce

Bc. Barbora Kučerová

Jazyk a instituce

Language and institution

Praha 2014

Vedoucí práce: Mgr. Martin Pokorný, Ph.D

Tímto bych chtěla poděkovat svému školiteli Martinu Pokornému za inspirativní spolupráci. Dále za korektury práce patří mé díky Radku Ocelákovi a Michalu Špínovi

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne 18. srpna 2014

.....
Barbora Kučerová

Klíčová slova (česky)

jazyk, instituce, zvyk, společenský konsensus, přesvědčení

Klíčová slova (anglicky):

language, institution, habit, social consensus, belief

Abstrakt (česky)

Záměrem této práce je objasnit normativní charakter jazyka, tedy jak jsme v každé řeči vázáni určitým systémem pravidel. Tento normativní charakter jazyka budeme zejména zkoumat s ohledem na dvě ústřední otázky: v čem se tato normativita jazyka zakládá a jaké momenty ji konstituují. V první části práce podáme interpretaci děl tří autorů – Ferdinanda de Saussure, Charlese S. Peirce a Pierra Bourdieu – a zaměříme se na otázku, co normativitu jazyka zakládá. Zde půjde zejména o vyjasnění vztahu jazyka k společenskému konsensu, k zvyku a jednání a k institucím. V druhé části práce podáme definici instituce jazyka, která je inspirovaná teoriemi Peirce a Bourdieua. Následně se systematicky pokusíme vymezit ty aspekty, které jsou pro jazyk jako instituci normativní. Nejdříve se věnujeme těm aspektům, které jsou ryze jazykové, tj. lexikon, výslovnost a intonace, oficiální jazyk a instituce symbolizovaná jazykem. Posledními analyzovanými momenty jsou řečové žánry, sdílené mínění, zvyk či jednání a moc.

Abstract (in English):

The aim of this thesis is to clarify the normative character of language, that is, how we are bound by a certain set of rules in every speech. We will look into this normative character of language by articulating two essential questions: in what is this normativity grounded and which aspects constitute language as an institution. In the first part of the paper we interpret the work of three authors, Ferdinand de Saussure, Charles S. Peirce and Pierre Bourdieu, in order to answer the question on what the normative character of language is founded. In this part we mainly look into the relationship between language and social consensus, habit/acting and institutions. In the second part of the paper we give a definition of language institution which is inspired by the work of Peirce and Bourdieu. Further on we clarify in systematic way those aspects of language which can be considered as normative. Firstly, we point out those which are clearly part of language, such as lexicon, pronunciation and intonation, official language and institution symbolized by language. The last aspects that we will analyse are speech genres, belief, habit/acting and power.

Obsah

ÚVOD.....	9
ČÁST I.	12
1.1 FERDINAND DE SAUSSURE – SPOLEČENSKÝ KONSENSUS VERSUS	
SYSTEMATICITA JAZYKA.....	12
1.1.1 <i>Úvod</i>	12
1.1.2 <i>Jazyk jako norma řeči a předmět autonomní vědy</i>	13
1.1.3 <i>Arbitrární aspekt jazyka</i>	17
1.1.4 <i>Společenský charakter jazyka</i>	19
1.1.5 <i>Jazyk jako instituce</i>	22
1.1.6 <i>Závěr.....</i>	25
1.2 CHARLES S. PEIRCE – MNOHOST HABITUÁLNÍCH KONCEPCÍ SVĚTA.....	26
1.2.1 <i>úvod</i>	26
1.2.2 <i>Teorie znaku a kategorií</i>	28
1.2.3 <i>Arbitrárnost znaku jako základ inference.....</i>	31
1.2.4 <i>Společenský konsensus</i>	34
1.2.5 <i>Přesvědčení jako zvykové jednání</i>	37
1.2.6 <i>Závěr.....</i>	39
1.3 PIERRE BOURDIEU – SPOLEČENSKÝ KONSENSUS JAKO PROSTŘEDEK	
DOMINANCE	40
1.3.1 <i>úvod</i>	40
1.3.2 <i>Teorie sociálního světa</i>	41
1.3.3 <i>Jazyk podmíněný společenskou strukturou.....</i>	43
1.3.4 <i>Jazyk a habitus</i>	45
1.3.5 <i>Boj o symbolický kapitál.....</i>	47
1.3.6 <i>Arbitrární distinkce</i>	50
1.3.7 <i>Závěr.....</i>	52

ČÁST II.	53
1.4 LEXIKON.....	55
1.5 OFICIÁLNÍ JAZYK.....	57
1.6 INSTITUCE SYMBOLIZOVANÁ JAZYKEM	60
1.7 VÝSLOVNOST A INTONACE	62
1.8 ŘEČOVÉ ŽÁNRY	65
1.9 SDÍLENÉ MÍNĚNÍ.....	68
1.10 JEDNÁNÍ A ZVYK.....	71
1.11 MOC.....	74
ZÁVĚR.....	77
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY:	80

Úvod

Záměrem této práce je objasnit zkušenost, kterou každodenně činíme s řečí a kterou lze co nejjednodušeji shrnout následovně: nemůžeme prostě říkat, co chceme. Každé naše jednání a řeč se vztahuje k druhým. Tato společná sféra, v kterém všichni jednáme a mluvíme, je sférou, ve které na sebe vzájemně klademe požadavky. Požadavek, že pro druhé bude naše řeč a činy srozumitelné a že s nimi bude jednáno či zacházeno patřičným způsobem. Jakmile jednáme vůči druhým (a tak jednáme vždy), vytváří se prostor normativity, v kterém jsme zcela zásadním způsobem vázáni.

Analýzy tohoto závazku se ve filosofii jazyka povětšinou omezovala na vymezení lingvistických momentů, které musíme dodržovat. Předpoklady pro vzájemné pochopení bývají ze všeho nejčastěji chápány jako systém gramatiky a určitý slovník. Závazek, který na mě klade mluvčí, se omezuje na správnost gramatiky. Mluvčí sám se rozplývá v anonymní mase, vůči které nejednáme, ale pro kterou konstruujeme větné stavby (Chomsky).

Jisté rozšíření problematiky jazyka jako instituce můžeme nalézt ve Wittgensteinově práci *Filosofické zkoumání*. Zde je řeč pojata jako jednání či způsob života, které jsou zcela neodmyslitelně řízeny implicitními pravidly. Tato teorie, ačkoliv velmi inspirativní, nás však stále neuspokojuje v otázce, jak se vůbec mohou taková pravidla ustanovit nebo co to znamená, že se danými pravidly řídíme.¹ Wittgensteinova teorie her neosvětluje, jaké jsou nutné předpoklady pro existenci normativní sféry jazyka.

Na poli filosofie jazyka sice vládne přesvědčení, že jazyk je instituce, která nás zavazuje. Chybí ovšem vysvětlení jak a proč nás určitá pravidla jazyka zavazují. Abychom

¹ Peregrin ve své analýze Wittgensteinových her zejména zdůrazňuje, že pravidla mohou být nejen explicitní, ale i implicitní, a tak se jedná o ohromnou sféru normativní povahy. Nicméně téměř se nezabývá otázkou, jak se tato pravidla mají k mínění a myšlení. PEREGRIN, Jaroslav, *Wittgenstein a pravidla našich jazykových her*, dostupné na stránce <http://jarda.peregrin.cz>.

objasnili tuto otázku jak a proč, budeme se v první části diplomové práce zabývat problémem, v jakém smyslu se jazyk vztahuje k jednání, k společenskému konsensu a k institucím. Prostřednictvím metody historicko-interpretací předvedeme tři možné odpovědi, tj. teorii Ferdinanda De Saussura, Charlese S. Peirce a Pierra Bourdieu.

V analýze díla Ferdinanda De Saussura se ze všeho nejdříve zaměříme na jeho definici normy, společenského a institucionálního charakteru jazyka. Teprve skrze detailní analýzu těchto momentů se nám ukáže, že užití termínu „sociální instituce“ nemá za účel založit teorii jazyka, která by jazyk situovala v společnosti s určitými zvyky, institucemi a jistými přesvědčeními o světě. Jazyk je u Saussura institucí natolik, nakolik je systémem, který je jedinečnou kombinací pravidel typických právě pro jednu společnost. Pojem instituce odkazuje k systému pravidel uložených v mysli mluvčího, termín sociální poukazuje na závaznost tohoto systému pro celou společnost.

V druhém oddíle první části práce se budeme zabývat filosofií Charlese S. Peirce. Na základě teorie kategorií, tj. kvalita, vztah/objekt a reprezentace, Peirce vytvořil koncept znaku, který je vždy již nějakým poznáním. Vztah mezi kvalitou a objektem není vztahem přímým či bezprostředním, ale vždy je prostředkován určitým přesvědčením o světě. Tato přesvědčení tvoří síť či strukturu, která fungují jako pravidla imanentní našemu jednání, tj. jsou základem habitu jednání. Sdílené mínění a praxe dané společnosti jsou podle Peirce tím, co mě v každém užití řeči implicitně zavazuje.

Jako třetího autora jsme zvolili Pierra Bourdieu. Podle něj je naše řeč nejen zavazována jistým habitem a s ním pojímám se poznáním světa, ale zároveň s tím jsme vázáni již existujícím souborem institucí. Moc těchto vnějších institucí se mimo jiné projevuje v kodifikaci oficiálního jazyka, který jako veřejně vyhlášené pravidlo cosi mému jednání a řeči nařizuje. Bourdieu představuje vztah jazyka k společenskému konsensu jako konflikt mezi imanentními pravidly mé vlastní řeči a kodifikovanými pravidly řeči institucionalizované. Instituce jazyka expanduje ze sféry implicitní, do sféry veřejné.

V druhé části práce se pokusíme specifikovat, jaké momenty jsou nutně zahrnuty do jazyka jako instituce. Dříve než přistoupíme k tomuto zkoumání, podáme definici termínu „instituce“, v kterém jsme se inspirovali dílem Charlese S. Peirce a Pierra Bourdieu. Jazykovou instituci zde pojímáme ze dvou neodlučitelných hledisek. Za prvé ji chápeme jako zvykovou normu jednání, která je určena určitým přesvědčením o světě. V

tomto smyslu je jazyk vykazován jako systém implicitních norem řeči, který je zcela svázan s jednáním a přesvědčením dané společnosti. V druhém smyslu uchopujeme jazyk jako vnější, veřejně vyhlášenou instituci, která se projevuje restriktivní moc. Instituce jazyka je v tomto druhém smyslu zcela neodlučitelně spojena s vnějšími institucemi. Tyto dva aspekty jazyka jako instituce ovšem nejsou oddělené či striktně vymezené, nýbrž se jedná o pomocné rozlišení neustále se pronikajících momentů.

Na základě takto vymezené instituce jazyka podáme nejprve výklad těch aspektů, které lze chápat jako zcela jazykové. Jedná se o lexikon, výslovnost a intonaci, oficiální jazyk a nakonec jazyk jako symbol instituce. Jakýsi spojující moment mezi momenty jazykovými a „ne-jazykovými“ budou tvořit řečové žánry, které jako formy výpovědi zřetelně poukazují na nutnost zahrnout do zkoumání jazyka vnější sociální normy. Mezi tyto vnější „ne-jazykové“ normy, které na jazyk působí a do něho pronikají, řadíme sdílené mínění, jednání a moc.

Část I.

1.1 Ferdinand de Saussure – Společenský konsensus versus systematicita jazyka

1.1.1 Úvod

Problém jazyka a instituce zaujímá jedno z ústředních míst v rámci Saussurova myšlení. Notoricky známé pasáže z *Kursu obecné lingvistiky*, že „jazyk je sociální institucí“,² byly a stále jsou hojně diskutovány. Přesto detailních rozborů společenského a institucionálního charakteru jazyka není mnoho, neboť mnozí interpreti tento problém redukují na vztah lingvistiky a sémiologie či na dualitu mezi langue a parole.³

Proto se pokusíme toto „prázdné místo“ v akademickém zkoumání zaplnit a podat pokud možno detailní vysvětlení, v jakém smyslu Saussure vůbec chápe jazyk jako společenskou instituci. V analýze této problematiky vyjdeme ze Saussurova předpokladu, že jazyk je jedinou entitou, kterou lze zkoumat autonomně. V jistém smyslu lze říci, že zaujímáme odlišnou strategii než další interpreti, jelikož se nesnažíme tezi o autonomii jazyka oslabit (Culler) či jí rovnou popřít (Thibault). Autonomie jazyka nám slouží k formulování teze, že společenský konsensus je Saussurem redukován na systém jazyka, a tak se stává pojmem do jisté míry redundantním.

² SAUSSURE, Ferdinand de, *Kurs obecné lingvistiky*, str. 52.

³ Do této kategorie se dle našeho názoru řadí jak práce Jonathana Cullera (*Framing the sign: criticism and its institutions a Saussure*), tak Paula J. Thibaulta (*Re-reading Saussure: the dynamics of signs in social life*).

1.1.2 Jazyk jako norma řeči a předmět autonomní vědy

Problému vztahu jazyka a instituce se Saussure poprvé dotýká v analýze dějin lingvistiky. Každý z předchozích pokusů o založení vědy o jazyce je kritizován za to, že tento vztah postihuje nepřesně či pouze částečně. Saussurem zmiňované teorie se mýjejí porozuměním, v jakém ohledu je třeba uchopit normativitu jazyka a lingvistiky (problém deskripce a preskripce u gramatiky antického Řecka), jakým způsobem se jazyk má vztahovat k ostatním institucím (problém institucionality písma filologické školy), či zda má jazyk být chápán jako organismus nebo jako sociální instituce (výsledek přístupu srovnávací lingvistiky). V kritice těchto teorií Saussure formuluje dvě vzájemně provázané otázky: jaký má být vztah jazyka a instituce? A jak se tento problém vztahuje k lingvistice jako vědě o jazyce?

Samotné provázání těchto dvou otázek poukazuje na Saussurovo přesvědčení, že adekvátní teorie o podstatě jazyka není realizovatelná bez vědeckého přístupu. Ten podle Saussura vyžaduje, aby řeč (respektive nějaký její moment) byla uchopena zcela autonomně, tj. jako jazyk. *„Od samého začátku je třeba se stavět na půdu jazyka a chápat ho jako normu všech ostatních manifestací řeči. Mezi tolikerou dvojdomostí se jazyk jediný zdá ve skutečnosti přístupný autonomní definici a skýtá oporu, která uspokojuje naši mysl. Co to však jazyk je? Podle našeho názoru se neshoduje s řečí, jejíž je pouze určitou, třebaže nejdůležitější částí. Je zároveň společenským produktem schopnosti řeči a souborem nutných konvencí, přijatých společenským útvarem proto, aby se užití této schopnosti jednotlivci umožnilo.“*⁴ Jazyk je na rozdíl od mluvy/parole jedinou částí řeči, která může být autonomně definována, a tedy se stát základem vědeckého zkoumání.

Autonomie jazyka je dle interpretace Simona Boqueta implikována ve dvou ohledech: Za první jazyk musí být vykázan jako nezávislý na „předmětu“, jehož by byl pouhou reprezentací. *„L'objectivation nouvelle du sign qu'éclaire la métaphysique saussurienne peut être ainsi formulée: traditionnellement déterminé par son statut de „représenter“ une réalité distincte pour laquelle il „vaut“ (que cette réalité soit celle des „états de l'âme“ aristotéliens ou des „choses“ agustiniennes, la proposition scholastique stat aliquid pro aliquo résume une conception triadique du signe représentant une idée, représentant à son tour un objet), le signe devient désormais un objet concevable en lui-même. Que le signe soit envisagé comme un objet en soi, comme une*

⁴ SAUSSURE, Ferdinand de, *Kurs obecné lingvistiky*, str. 46.

totalité organique, cela procede de l'intégration, au niveau sémantique, du principe selon lequel la langue relève d'un ordre autonome au sein des phénomènes psychologiques.“⁵ Vědecky zkoumaný jazyk není uvažován jako reprezentace předmětného světa, ale sám se stává objektem zkoumání.

Autonomie jazyka se ovšem neomezuje na její nezávislost na reprezentovaném objektu, nýbrž vyžaduje další rozlišení: a) na psychickou a ne-psychickou stránku řeči⁶, b) na systém jazyka a praxi mluvy,⁷ c) na synchronní systém a diachronní změny, d) na vnitřní a vnější lingvistiku.⁸ Prostřednictvím těchto dělení se dostáváme k paradoxnímu tvrzení – jazyk jako sociální instituce musí být zkoumán izolovaně od společenské praxe jednání a mluvy, stejně jako od ostatních společenských institucí. Adekvátního porozumění společenskému a institucionálnímu aspektu se lingvistika dopracuje pouze tehdy, pokud problém vztahu jazyka k společenské praxi a k institucím přenechá jiné vědecké disciplíně, tj. sémiologii. „*Od samého začátku je třeba se stavět na půdu jazyka a chápat ho jako normu všech ostatních manifestací řeči. Mezi tolikerou dvojdmostí se jazyk jediný zdá ve skutečnosti přístupný autonomní definici a skýtá oporu, která uspokojuje naši mysl.*“⁹ Uvedená citace dále naznačuje, že jazyk byl vybrán za autonomní objekt výzkumu na základě své normativní funkce.

Teze, že jazyk je normou, je v *Kursu* tezí vysoce nadužívanou, a přitom se nejedná o tvrzení detailně objasněné. Saussure na povahu jazyka jako normy naráží ve svém příoměru, že jazyk není substancí, ale určitou formou. Podle interpretace Františka Čermáka to jinými slovy znamená, že jazyk je nějakou strukturou, nějakým uspořádáním obsahu.¹⁰ Tím se nám však otázka posouvá a zní: co je tím (us)pořádaným a pořádajícím? Saussure rozlišuje tři typy systému: a) systém znaků, (znak jako spojení ideje a zvuku), b) fonologický systém, c) pojmový systém. Odtud vyplývá, že tím pořádaným je a) řeč sama, b) myšlení, tj. vzájemné vymezení pojmů, c) sluchové percepcie.¹¹

⁵ BOUQUET, Simon, *Introduction à la lecture de Saussure*, str. 232–233.

⁶ SAUSSURE, Ferdinand de, *Kurs obecné lingvistiky*, str. 49.

⁷ Tamtéž, str. 50.

⁸ „*Naše definice jazyka předpokládá, že z něj vyloučíme vše, co je cizí jeho organismu, jeho systému, zkrátka vše, co označuje termínem ,vnější lingvistika‘.*“ Tamtéž, str. 56.

⁹ SAUSSURE, Ferdinand de, *Kurs obecné lingvistiky*, str. 46.

¹⁰ Tamtéž, str. 23–24.

¹¹ „*Charakteristickou úlohou jazyka se zřetelem k myšlence není vytvářet materiální fonický prostředek k vyjadřování ideje, ale sloužit jako prostředník mezi myšlenkou a zvukem, a to za podmínek, za kterých jejich spojení nutně vyústí ve vzájemnou delimitaci jednotek. Nejde tudíž ani o materializaci myšlenek, ani o spiritualizaci zvuků, ale o*

Jazyk uvažovaný jako norma je vymezením podmínek realizace řeči a zároveň s tím i podmínek myšlení a sluchového vnímání.

Takové vymezení normy či struktury jazyka je však stále vcelku vágní, proto je nezbytné dodat několik zpřesňujících charakteristik. Za první jazyk jako norma nemá apriorní povahu, která by byla fundována v rozumu jednotlivce. Rozumovost podle Saussura předpokládá možnost argumentace, možnost podat důvod. Pro jazyk jako arbitrárně ustanovený systém však není žádný důvod k dispozici. „*Abychom mohli o nějaké věci diskutovat, je třeba, aby se opírala o určitou rozumnou normu. Lze například debatovat o tom, zda monogamní forma manželství je rozumnější než polygamní, a uvádět důvody pro jednu i druhou. Je možné i diskutovat o určitém symbolickém systému, protože symbol má racionální vztah k označované věci, ale u jazyka, systému arbitrárních znaků, tento základ chybí a s ním mizí jakákoliv pevná půda pro diskusi.*“¹² Jazyková struktura není vykazatelná z rozumu jednotlivce, a proto podle Saussura nemá ani povahu a priori, ani není strukturou vrozenou. Pokud Saussure mluví o jazyku jako uloženém v mysli jednotlivce, míní tím onen „trezor“,¹³ v kterém jazyk „přebývá“. Jelikož norma jazyka je ustanovena jako zvyk společnosti, zároveň se nejedná o normu absolutně nutnou, která by vylučovala jakoukoliv možnost změny. I přes autonomní zkoumání jazyka, které se soustřeďuje na synchronní hledisko, je časová změna od jazyka neoddělitelná. Na druhou stranu, i když jazyk může doznávat určité změny, stále platí, že jazyk je absolutně nutný v tom smyslu, že zavazuje veškeré jedince v dané společnosti.

Dále je třeba odlišit normu jazyka od zákona, který je imperativní. Jazyk jako výsledek lingvistického zkoumání, má být popisem stavu věcí, nikoliv nařizující či restriktivní normou. „*Synchronní zákon je všeobecný, není však imperativní. Vahou kolektivního úzu je jistě jednotlivcům vnucován, nemáme tu však na mysli nutnost týkající se mluvčích. Chceme tím jen vyjádřit to, že v jazyce nezaručuje dodržování pravidelnosti, pokud tu v určitém ohledu vládne, žádná síla. Ježto je synchronní zákon jen prostým výrazem existujícího pořádku, konstatuje stav věcí. Je též povahy jako zákon konstatující, že stromy určitého sadu jsou vysázeny křížem.*

onen poněkud záhadný fakt, že myšlenka-zvuk implikuje členění a že jazyk propracovává své jednotky tím, jak se konstituuje mezi dvěma amorfními masami.“ Tamtéž, str. 140.

¹² SAUSSURE, Ferdinand de, *Kurs obecné lingvistiky*, str. 102.

¹³ „Otázku hospodářských a společenských podmínek osvojení jazyka tak Saussure řeší – aniž by si ji přitom kdy musel výslovně klást – tím, že se stejně jako Comte uchýlí k metafoře ‚pokladnice‘, bez rozlišení aplikované na ‚společensví‘ i na jedince: hovoří tak o ‚vnitřní pokladnici‘, o ‚pokladu, který praxe mluvy ukládá do subjektů náležejících k témuž společensví‘, o ‚souhrnu individuálních jazykových pokladnic‘ a o ‚souhrnu obtisků uložených v každém jednotlivém mozku‘.“ BOURDIEU, Pierre, *Co se chce říct mluvením*, str. 19–20.

*Pořádek, který je jím definován, je dočasný právě proto, že není imperativní.*¹⁴ Norma jazyka se dále liší od zákona tím, že není veřejně vyhlašována, nýbrž je řeči imanentní. Předmětem vědecké lingvistiky je jazyk jako norma, tj. systém zvykových spojení, které nemají racionální, institucionální či právní základ, nýbrž jsou výsledkem arbitrárně ustanoveného společenského konsensu.

¹⁴

Tamtéž, str. 120.

1.1.3 Arbitrární aspekt jazyka

Problém arbitrární povahy jazyka bývá označován za jeden z nejdůležitějších problémů lingvistiky¹⁵. Tradičně byly pojmy „arbitrariness“ a „konvenčnosti“ jazyka analyzovány s otázkou po původu/vzniku jazyka. Pro Saussure tato otázka ztrácí na důležitosti. Úkol lingvistiky je definován jako popis faktů jazyka, a proto konstruování hypotéz o „před-jazykových“ etapách lidského života se stává nepřijatelným. Saussure se k arbitrární povaze jazyka nedostává přes problém původu jazyka, nýbrž přes srovnávání různých jazykových rodin.

V prvním rozvrhu problému slouží termín „arbitrariness“ k zdůraznění teze, že mezi zvukem a pojmem neexistuje přirozený či motivovaný vztah. *„Tato idea francouzského ‚soeur‘ (sestra) není se sledem hlásek s-ö-r, který jí slouží jako označující, spjata žádným vnitřním vztahem: že by ji stejně dobře mohl zastupovat libovolný jiný sled, dokazují rozdíly mezi jazyky i samotná existence různých jazyků: označované ‚boeuf‘ (francouzsky vůl) má za označující na jedné straně hranice b-ö-f a na druhé straně o-k-s (Ochs, tj. německy vůl).“*¹⁶ Na základě uvedené citace by mohl vzniknout dojem, že arbitrární povaha jazyka spočívá v tom, že je zcela lhostejné, jaké slovo bude označovat tutéž ideu. Podle Simona Bouqueta se jedná o interpretaci chybnou,¹⁷ neboť uvažuje znak pouze z individuálního aktu bez souvislosti k systému jazyka. Arbitrární povaha jazyka se realizuje až v systému, v kterém jsou znaky asociovány a koordinovány. *„Je třeba dodat ještě schopnost asociace a koordinace, která se projevuje, jakmile už nejde o izolované znaky. Právě tato schopnost hraje největší úlohu v organizaci jazyka jako systému. K dobrému pochopení této úlohy je třeba opustit individuální akt, jenž je pouhým zárodkem řeči, a přistoupit k faktu sociálnímu. Mezi všemi jednotlivci takto řeči spojenými vzniká jisté vyrovnání: všichni reprodukuji – i když ne jistě přesně, ale jen přibližně – tytéž znaky sjednocené s týmiž pojmy.“*¹⁸

Pokud uvažujeme arbitraritu znaku ze systému, lze rozlišit tři úrovně arbitrariness. Za prvé jde o arbitraritu vykázanou jako vnitřní vlastnost znaku (l'arbitraire interne du signe).¹⁹ U tohoto

¹⁵ SANDERS, Carol, *The Cambridge companion to Saussure*, str. 95.

¹⁶ Tamtéž, str. 98.

¹⁷ BOUQUET, Simon, *Introduction à la lecture de Saussure*, str. 282.

¹⁸ SAUSSURE, Ferdinand de, *Kurs obecné lingvistiky*, str. 49.

¹⁹ BOUQUET, Simon, *Introduction à la lecture de Saussure*, str. 236.

prvního typu arbitrarity jde zejména o zdůraznění, že hodnota znaku se neustavuje jako spojení zvuku a pojmu u izolovaného znaku. Hodnota znaku se ustavuje prostřednictvím rozdílů od ostatních členů systému.²⁰ Tuto tezi ilustrujeme na konkrétním příkladu. Termín „soeur“ není jednoduše přeložitelný z francouzštiny na jeho protiklad v „Schwester“ v němčině, neboť arbitrární povaha znaku nespočívá v lhostejnosti zvuku vůči téže ideji. Pro adekvátní překlad musí být zohledněna různá hodnota, kterou daný znak v celku systému nabývá.

Další dva typy arbitrarity se ustavují na úrovni fonologického systému (l'arbitraire du système phonologique) a sémantického systému (l'arbitraire du système sémantique). I zde platí jako výše u znaku uvažovaného v jeho celku, že určitý foném či pojem se specifikuje na základě rozdílu od zbytku systému. „*Fonémy jsou především entity protikladové, relační a negativní.*“²¹ Hranice a charakter určitého fonému či pojmu jsou vymezeny prostřednictvím difference od zbytku systémového pole. Pro názornost znovu uvedeme příklad. Jelikož fonologický systém češtiny neobsahuje fonémový protiklad k hlásce H, český rodilý mluvčí není schopen rozlišit různé výslovnosti hlásky H v arabštině. Jazyk jako systém gramatických pravidel determinuje nejen hodnotu každého znaku, ale i naše zvukové percepcce a schopnost sémantické analýzy.

²⁰ „Pro jejich klasifikaci (fonémů) není zdaleka tak důležité vědět, z čeho se skládají, jako čím se jeden od druhého liší. Negativní faktor totiž může být pro klasifikaci důležitější než faktor pozitivní.“ SAUSSURE, Ferdinand de, *Kurs obecné lingvistiky*, str. 75.

²¹ Tamtéž, str. 146.

1.1.4 Společenský charakter jazyka

Pojem společenského konsensu je pro Saussurovu teorii velmi důležitý. Znak, který je nemotivovaným spojením zvuku a pojmu, se může ustanovit jen na základě úmluvy společnosti. *„Jazyk je dobře vymezený objekt v různorodém souboru faktů řeči. Lze ho lokalizovat do určité části okruhu, ve které se auditivní obraz počíná asociovat s určitým pojmem. Je sociální částí řeči, vnější vůči jednotlivci, jenž ho sám o sobě nemůže ani vytvářet, ani modifikovat. Existuje jen díky určité předchozí úmluvě mezi členy společenství.“*²² Pod úmluvou společnosti Saussure nechápe nějaký kontrakt, ke kterému by se všichni členi zavázali. Touto společenskou úmluvou je samotný zvyk. Jak jsme naznačili v samotném úvodu této práce, v rámci Saussurovy teorie tak vzniká zásadní tenze. Na jednu stranu chce Saussure držet autonomii jazyka, která zaručí vědecký přístup lingvistiky. Na druhou stranu uvažuje jazyk jako společenským konsensem ustanovené zvykové spojení, které se etabluje v závaznou instituci. Proto si zde klademe následující otázky: V jakém smyslu Saussure užívá termíny „společenský“ a „instituce“, prostřednictvím kterých jazyk definuje? V jakém vztahu je jazyk k společenské praxi a dalším institucím?

Pokud Saussure mluví o společenském charakteru jazyka, pak tím za prvé referuje k jeho obecné závaznosti. Každý jedinec se ve své řeči řídí pravidly systému jazyka, která jsou pro něj absolutně závazná. Záměrně zde zdůrazňujeme závaznost systému jazyka vůči jedinci, nikoliv společnosti, neboť Saussure předpokládá, že jazyk jako soubor norem je uložen v mysli každého mluvčího. Jazyková norma tudíž není normou společenské komunikace, tj. událost mezi dvěma a více aktéry, nýbrž je normou řeči izolovaných mluvčích. Navíc tato imanentní pravidla jejich řeči jsou hypostazována a od praxe oddělována, aby byla uloženy v mysli mluvčích jako v nějakém trezoru. Vzhledem k tomuto významovému naplnění termínu „společenský“ se ukazuje, že jazyk se společenskou praxí nemá co do činění.

V dalším významu je „společenský“ aspekt jazyka artikulován ve vztahu k společenským silám, které mají na jazyk vliv. V tomto případě je u Saussura patrná tenze, která vzniká mezi dvěma zastávanými pozicemi: na jednu stranu je zvyk Saussurem uvažován jako související s ostatními zvyky komunity. Souvislost jazyka a dalších zvyků by pak následně mohla implikovat tezi, že jazyk je součástí praxe, z které musí být chápán. Zastáncem této interpretace je například

²²

SAUSSURE, Ferdinand de, *Kurs obecné lingvistiky*, str. 51.

Paul J. Thibault, který ve své knize *The Dynamics of signs in social life. Re-reading Saussure* předkládá tezi, že normou jazyka jsou nejen gramatická pravidla, ale rovněž i řečové žánry. „*Langue is also, and most centrally, the system of typical patterns of language use. These are not reducible to the individual precisely because they are both generic, rather than specific, and transindividual in status.*“²³ Ačkoliv je tato Thibaultova interpretace sympatická, nemá v *Kursu obecné lingvistiky* textovou oporu. Jeho interpretace se spíše zdá plynout z díla Michaila Bachtina, kterého autor několikrát cituje.

V druhé možné interpretaci je naopak souvislost znaku se společenskými silami postulována jako výhradní předmět sémiologie. Podle této interpretace vztah jazyka a ostatních zvyků nemá vůbec žádný vliv na osvětlení problému jazyka jako sociální instituce. Ve prospěch této teze argumentuje Claudine Normand, když Saussura uvádí do souvislosti s teoriemi W. D. Whitneyho a A. Meilletem. „*For Whitney, and later on, for Meillet, who can be seen as the ‘father’ of French sociolinguistics, ‘social’ referred to how a given society, its history, its various institutions and different classes or ranks, affected the language. In this way they explained many formal and semantic changes. Saussure did not deny this but saw it as part of the task of ‘external linguistics’.*“²⁴ Dále: „*However Saussure added that an even more important peculiarity of linguistic signs in relation to other kinds of conventional signs, such as specific customs for clothes, politeness, etc. was that a language is seen more arbitrary than other social institutions, because its rules and various realisations depend on nothing other than itself and its own system. Neither natural nor rational, language is a unique object of investigation.*“²⁵

Dosavadní analýza nám ukázala, že pokud Saussure mluví o společenském charakteru jazyka, pak rozhodně tím nechce zdůraznit podmíněnost jazyka společenskou praxí, zvyky nebo dalšími společenskými silami. Naopak, společenský charakter jazyka je neoddělitelně spojený s jeho autonomií, proto jeho význam musíme vykázat právě z ní. Právě tehdy, když Saussure mluví o ustanovení znaku na základě společenského konsensu, nemá tím na mysli nic jiného než vázanost hodnoty znaku systémem jazyka.

Podle interpretace Simona Bouqueta jsou tvrzení o autonomie jazyka a jeho společenský charakter veskrze slučitelná a to za předpokladu, že Saussurovy analýzy vztáhneme ke konkrétním jazykům. „*Cette triple dimension du concept d ‘arbitraire, auquel la métaphysique du Genevois*

²³ THIBAUT, Paul J. *Re-reading Saussure: the dynamics of signs in social life*, str. 25.

²⁴ SANDERS, Carol, *The Cambridge companion to Saussure*, str. 95.

²⁵ Tamtéž, str. 96.

donne forme, lui permet d'envisager sans ambiguité la propriété générale d'un arbitraire de la langue (c'est-à-dire de l'arbitraire d'une langue particuliere) et non d'un arbitraire du langage.“²⁶

Každý systém je ve svém celku tvořen jinými pravidly, v kterých jednotlivé znaky nabývají specifické hodnoty. Tyto hodnoty jsou vlastní či specifické právě jen pro jeden konkrétní jazyk. Z této perspektivy pak platí, že jazyk je zvykem konkrétní společnosti.

Saussurovo použití pojmu „společenský“ neznamena, že by pravidla jazyka byla abstrahována ze společenské praxe řeči, ani že by byla vázána na nějaké kulturní obsahy určité společnosti. Tento pojem Saussurovi slouží k tomu, aby zdůraznil jedinečnost každého systému jazyka. Každé slovo v rámci určitého systému nabývá zcela jinou hodnotu, a tak se prostřednictvím srovnání těchto jazyků ukazuje, že toto spojení je zcela arbitrární či konvenční, že se jedná o specifický zvyk dané společnosti. Saussure nevypracoval teorii abstraktního univerzálního jazyka, ale vykázal systém jazyka, který je prostřednictvím specifické hodnoty společensky ukotvený.

Ovšem pojetí jazyka jako ustanoveného zvyku na základě společenského konsensu nepoukazuje na ukotvenost dané hodnoty v současné společnosti, nýbrž vůči kontinuální historii jedné jazykové rodiny. Jazyk je zvykem, který prochází dějinami společnosti a celou ji zavazuje. Jinými slovy, k společnosti a jejímu konsensu má vztah jen takový, že se tento jazyk dědí z generace na generace. S aktuálním pojetím světa toho nemá mnoho společného.

²⁶

BOUQUET, Simon, *Introduction à la lecture de Saussure*, str. 236

1.1.5 Jazyk jako instituce

Saussurovo vysvětlení vztahu lingvistiky a sémiologie je již vcelku tradičně považováno za zcela konfušní. Na jednu stranu se lingvistika má stát vzorem pro ostatní teorie sémiologických systémů. „*Lingvistika může sloužit jako model pro sémiologii, tvrdí Saussure, protože v případě jazyka je arbitrární a konvenční povaha znaku mimořádně jasná. Nelingvistické znaky se mohou často zdát přirozenými pro ty, kteří je používají.*“²⁷ Naopak Saussure odmítá založit lingvistiku na sémiologii. „*Anebo, i když si uvědomíme, že znak je třeba ze sociálního hlediska studovat, můžeme si všimnout – víceméně v závislosti na své vůli – jen těch rysů jazyka, které ho spojují s ostatními institucemi. Takovým způsobem svůj cíl mineme a zanedbáme charakteristiky, které patří pouze sémiologickými systémům obecně a jazyku zvlášť.*“²⁸ Lingvistika patří do sémiologie, je význačným vzorem pro ostatní teorie sémiologických systémů. Avšak jazyk jako autonomní systém musí být zkoumán od všech ostatních sémiologických systémů odděleně.

V čem však spočívá odlišnost jazyka jako normativní instituce od ostatních institucí? Na základě čeho se jazyk, tj. společensky založené zvykové spojení mezi zvukem a pojmem, odděluje od ostatních zvyků společnosti? Podle Saussura je rozdílů dokonce několik. Za prvé je jazyk vůči ostatním institucím vymezen na základě kritéria podléhání/nepodléhání vůli jednotlivce či společnosti.²⁹ Jazyk není něčím, na co by vůle jedince či celé společnosti mohla mít vůbec nějaký vliv. V mysli každého jednoho mluvčího je uložen jazyk, jehož pravidlům se ve své řeči nutně podřizuje, stejně jako společnost se podřizuje pravidlům jazyka, který zdělila po předchozích generacích.³⁰ Ostatní instituce však podle Saussura výsledkem volby jsou. My jsme si tyto instituce zvolili a můžeme je i libovolně měnit.

Neméně důležitý je rozdíl, který spočívá v šíři uplatnění těchto dvou typů institucí. Jazyk je platný pro veškeré obyvatelstvo, ovšem instituce jako právo, školství atd. se uplatňují jen vůči partikulární skupině obyvatelstva, např. na studenty a učitele. Přes jistou argumentační vágnost je tento poslední argument pro Saussura obzvlášť důležitý, neboť pramení z jeho „vyprázdněného“

²⁷ CULLER, Jonathan D., *Saussure*. str. 87.

²⁸ SAUSSURE, Ferdinand de, *Kurs obecné lingvistiky*, str. 53.

²⁹ Tamtéž, str. 53.

³⁰ Tamtéž, str. 101.

pojetí společenského charakteru jazyka. Společenský charakter jazyka znamená, že je platný pro celou společnost. Aby byl jazyk odlišen od ostatních institucí, musí nás tyto instituce zavazovat jen částečně.

Největší argumentační sílu obsahuje Saussurova teze, že jazyk není institucí imperativní či restriktivní, a z toho důvodu se v případě běžného jazyka a jazyka spisovného jedná o víceméně odlišné instituce. Prostřednictvím polarity pojmů „přirozeného“ a „umělého“ se Saussure snaží ukázat, že spisovný jazyk je násilným unifikujícím nástrojem, který vystupuje proti fonetické pestrosti přirozených jazyků/nářečí. Litera kodifikuje jednu, oficiální normu psaní, a zároveň s tím se snaží vnutit jednu formu výslovnosti.³¹ Z toho důvodu je spisovný jazyk uchopen jako jakási „sekundární“ instituce, která předepisuje správné formy řeči jazyku mluvenému.³² „*To nás přivádí k třetímu bodu: vztahům jazyka k nejruznější institucím, církvi, škole atd. Ty jsou zase těsně spjaty s literárním vývojem jazyka, což je jev tak obecný, že je sám neoddělitelný od politické historie. Spisovný jazyk překračuje ve všech ohledech meze, které mu zjevně vytyčuje literatura, uvažme jen vliv salonů, dvora, akademií*“.³³ Odlišnost spisovného jazyka od jazyka mluveného vyplývá z jejich odlišných vztahů k vnějším institucím. Zatímco spisovný jazyk na ně spoléhá, mluvený jazyk je vůči nim autonomní.

Hlavní argument pro nesouměřitelnost spisovného jazyka a jazyka mluveného spočívá v tom, že spisovný jazyk nesplňuje kritéria lingvistiky. Lingvistika by dle Saussurova ideálu měla pouze popisovat existující stav věcí, zatímco spisovný jazyk něco předepisuje, nařizuje a za nedodržení trestá. Spisovný jazyk, který je navázán na vnější instituce a který může být vskutku nazván kulturním či civilizačním výdobytkem, je jako umělý produkt odsouzen k odtržení od přirozené sféry jazyka. „*Lingvista musí zkoumat i vzájemné vztahy mezi jazykem knihy a běžným jazykem, neboť každý spisovný jazyk, produkt kultury, jednou odtrhne svou existenci od své přirozené sféry, od mluveného jazyka.*“³⁴

³¹ Tamtéž, str. 56.

³² „*External linguistics which is seen y Saussure as „secondary“ to the more „esential“ internal linguistics is concerned, on the other hand with individual and socilal uses of language. These include, as Saussure points out, the study of language in relation to, 1) its historical development, 2) social institutions such as church and school, 3) the literary development of a language, and 4) policial history.*“ THIBAUT, Paul J., *Re-reading Saussure: The dynamics of signs in social life*, str. 6.

³³ SAUSSURE, Ferdinand de, *Kurs obecné lingvistiky*, str. 56.

³⁴ Tamtéž, str. 56.

Saussurova teorie jazyka neobsahuje ani tak detailní analýzu toho, co jazyk odlišuje od ostatních institucí, nýbrž je preskripcí, co by jazyk jako objekt vědeckého zkoumání měl splňovat. Saussurova snaha vymanit lingvistiku z vnější normativity nakonec končí v pravém opaku – jazyku mnohé předepisuje a jeho ideál lingvistiky se ocitá v troskách.

1.1.6 Závěr

Saussurova teorie jazyka je určována dvěma základními tendencemi. První usiluje vykázt jazyk jako předmět vědecké lingvistiky. Vědecká lingvistika má být ne-normativním popisem jazyka, který je autonomní. Druhá, plánovaná snaha Saussurovy práce má směřovat k formulování sémiologického systému, které se od předmětu lingvistiky liší v tom, že jsou preskriptivní a že nejsou oddělitelné od sféry jednání.

Tenze mezi charakterem lingvistiky a sémiologie, vyústilo v pojetí jazyka, který je sice sociální institucí, avšak která je na společnosti a vnějších institucích nezávislá. Sociální ráz jazyka znamená jedinečnou kombinací pravidel v systém, který patří právě jedné (anonymní) společnosti. Zatímco institucionální aspekt jazyka zdůrazňuje jeho implicitní závaznost pro řeč celé společnosti. Jazyk jako společenským konsensem ustanovený zvyk pro Saussura znamená zděděnou instituci, která platí pro celou a právě tuto společnost bez výjimky.

Autonomie jazyka se ukázala být do jazyka implementovaným požadavkem lingvistiky. Lingvistika, která má být deskriptivní, předepisuje jazyku, jaký má být, a proto nebyla schopna dostatečně analyzovat jeho vztah k zvykovému jednání a institucím. Problémy, které v rámci Saussurova díla vznikly, ukazují, že jediné analýzy jazyka z tohoto společensko-kulturního rámce je adekvátní.

1.2 Charles S. Peirce – Mnohost habituálních koncepcí světa

1.2.1 úvod

Největší síla Saussurovy teorie je zároveň i její největší slabinou. Neregulovaná snaha udělat z jazyka objekt vědeckého výzkumu vedla k vágnímu vymezení rozdílů mezi různými institucemi a zejména k směšování podstaty lingvistiky s jazykem. Na Saussurově práci se nám zároveň zcela explicitně prokázala ona otřepaná fráze, že každá teorie najde jen to, co hledá. Toto nebezpečí je bezprostředně přítomné pokaždé, když věda „plave nezakotvena“ v nějaké ontologii či epistemologii. Z toho důvodu jsme jako druhého autora pro zkoumání vztahu jazyka a instituce zvolili Charlese Sanderse Peirce, který si je tohoto nebezpečí zcela vědom.

Téměř každý text, který je zároveň věnovaný filosofii jazyka Charlese Sanderse Peirce a Ferdinanda de Saussure, začne svůj výklad konstatováním, že Peirce na rozdíl od Saussura pojímá znak jako triadický, nikoliv dyadický. Tento fakt se však stává silou tak zjevnou, že téměř neumožňuje hlubší rozvinutí afinit a rozdílů mezi oběma autory. Přitom mnohem fundamentálnější rozdíl mezi Saussurem a Peircem leží v jejich pojetí poznání, které předurčuje jak odlišnou teorii znaku, tak i zcela rozdílné pojetí vztahu jazyka a společenského konsensu.

Saussure rozvíjí teorii autonomního jazyka, aniž by vůbec potřeboval reprezentované předměty či obsahy vědomí mluvčího (tj. jiné než jen struktury). Podle interpretace Claudine Normand Saussurova teorie autonomního jazyka a jeho výhradní zaměření na lingvistické zkoumání ani neumožňuje, aby poznání získalo statut problému.³⁵ Naopak Peircova teorie tyto „mezery“ v Saussurově teorii intenzivně řeší, a tak nám umožňuje detailněji rozvinout problém normativity jazyka.

³⁵ „First it must be stressed that Saussure's concern was not whether or how a language represents the world, nor how it is related to thinking. Such philosophical topics were not within his purpose. As a linguist, thinking about the nature of language (langue) and how best to portray it, his concern was to make apparent how a language works as an everyday mechanism, at anyone's disposal; in other words what is happening when one tries to think and speak in one's own language.“ NORMAND, Claudine, *System, arbitrariness and value*, in SANDERS, Carol, *The Cambridge companion to Saussure*, str. 97.

V této části věnované Peircovi se jednak budeme zabývat odlišným vymezením „společenského“ charakteru jazyka. Saussurovo pojetí bude nahrazeno teorií zvykového jednání určité společenské komunity, která je základem ustanovení společenského konsensu. Zároveň s tím dojde k popření teze o autonomnosti jazyka – významy jazyka nejsou myslitelné bez vztahu k určitému jednání a přesvědčení společnosti. Peirce nám tak umožňuje problém institucionality jazyka rozvinout a zároveň ji založit v určité epistemologii či ontologii.

1.2.2 Teorie znaku a kategorií

Peirce definuje znak jako jednotu vnímané kvality, působícího objektu a momentu, který ukazuje, čím tyto dva členy jsou pro myšlení, tj. interpretant. „*Now sign has, as such, three references: 1st, it is a sign to some thought which interprets it, 2d, it is a sign for some object to which in that thought it is equivalent, 3d, it is a sign in some respect or quality, which brings it into connection with its object.*“³⁶ Pokud bychom vyšli, jako mnozí interpreti před námi, jen z této definice znaku, skutečně by se Peircova teorie jevila jako pouhým přidáním psychického momentu do struktury znaku, který byl u Saussura neproblematicky předpokládán. Interpreti ovšem povětšinou přehlíží, že Peircem zavedený interpretant klade důraz na „novou“ funkci znaku, která spočívá v poznání. „*A sign is a thing which serves to convey knowledge of some other thing, which it is said to stand for or represent. This thing is called the object of the sign; the idea in the mind that the sign excites, which is a mental sign of the same object, is called an interpretant of the sign.*“³⁷ Prostřednictvím analýzy znaku Peirce vykazuje těsné spojení mezi jazykem a poznáním, které detailněji rozvíjí ve své teorii kategorií.

Teorie kategorií je poprvé představena v Peircově textu *On a new list of categories*, ve kterém navazuje na Kantovu *Kritiku čistého rozumu*. Kant se mu stal inspirací pro svou tezi, že kategorie jsou jednotky syntetizující vnímanou mnohost,³⁸ nicméně nesouhlasí s ním ohledně počtu a typu vlastních kategorií. Abychom byli schopni vysvětlit proces poznání, podle Peirce není třeba předpokládat 12 kategorií, nýbrž pouze tři, které se vzájemně podmiňují či zahrnují. První kategorii Peirce nazývá kategorií kvality, kterou chápe jako bezprostřední cítění či nahlížení vědomí, které neodkazuje k ničemu dalšímu mimo sebe. „*The First is that whose being is simply in itself, not referring to anything nor lying behind anything [...] The idea of the absolutely First must be entirely separated from all conception of or reference to anything else. The First must therefore be*

³⁶ PEIRCE, Charles Sanders et al., *The essential Peirce: selected philosophical writings*, sv. 2, str. 38.

³⁷ Tamtéž, sv. 2, str. 13.

³⁸ „*This paper is based upon the theory already established, that the function of conceptions is to reduce the manifold of sensuous impressions to unity, and that the validity of a conception consists in the impossibility of reducing the content of consciousness to unity without the introduction of it.*“ Tamtéž, sv. 1, str. 1.

present and immediate, so as not to be second to a representation. It must be fresh and new,.. initiative, original, spontaneous, and free.“³⁹ Ovšem toto „čisté“ vědomí kvality je možné jen za předpokladu, že vědomí neprovádí nějaké srovnání kvalit či syntézu,⁴⁰ neboť v takovém případě by již vyžadovala kategorii druhou a třetí. V případě první kategorie se tak nedá mluvit o syntéze, aniž bychom vzali v potaz další dvě kategorie, neboť sama o sobě je jen čistým pociťováním.

S první kategorií souvisí, respektive ji předpokládá a není bez ní myslitelná, druhá kategorie. Pro ilustraci druhé kategorie Peirce uvádí příklad, že si ji můžeme představit jako ránu pěstí do žaludku. Druhá kategorie je ztělesněním toho, co nás zvenčí přepadá, co na nás naléhá. „*The Second is that which is what it is by force of something to which it is second.*“ V definici této druhé kategorie byl Peirce v průběhu své práce nejvíce nestálý. Jednou ji ztotožňuje s vnějším tělesem,⁴¹ po druhé pouze se vztahem,⁴² avšak ve všech těchto případech vždy jde o jistou reakci, která implikuje určitý vztah vědomí k vnějšimu tělesu. Jinými slovy první a druhá kategorie se k sobě mají jako akce a reakce, které jsou prostředky popisu zkušenosti.⁴³

Vysvětlení naší zkušenosti a poznání si ovšem nevystačí s prvními dvěma kategoriemi. Proto musí být zavedena kategorie třetí, tj. reprezentace, která v sobě obě předešlé kategorie zahrnuje a která je teprve skutečnou syntézou mnohosti zkušenosti. Bez kategorie reprezentace, jež je určitým obecným zákonem jak prostředkovat mezi kvalitou a objektem, by zbylé dvě kategorie neměly žádný význam. Všimněme si, že v případě této třetí kategorie nepůjde o prosté zavedení reprezentace na úrovni jednotlivého vědomí. Vědomí, které vnímá určitou kvalitu, bylo implikováno již v kategorii první. Pokud tedy Peirce mluví o ustanovení vztahu mezi objektem a kvalitou prostřednictvím reprezentace, nemíní se tím prostá reference myšlení jedince, ale interpretant. „*Such a mediating representation may be termed an interpretant, because it fulfils the*

³⁹ Tamtéž, str. 248.

⁴⁰ „*It precedes all synthesis and all differentiation: it has no unity and no parts. It cannot be articulately thought: assert it and it has already lost its characteristic innocence; for assertion always implies a denial of something else.*“ Tamtéž, str. 248.

⁴¹ Tamtéž, str. 6.

⁴² Tamtéž, str. 250.

⁴³ „*First and Second, Agent and Patient, Yes and No, are categories which enable us roughly to describe the facts of experience, and they satisfy the mind for a very long time. But at last they are found inadequate, and the Third is the conception which is then called for. The Third is what which bridges over the chasm between the absolute first and last, and rings them into relationship.*“ Tamtéž, str. 249.

office of an interpreter, who says that a foreigner says the same thing which he himself says. “⁴⁴

Poznání je sjednáno jen díky interpretantu, který prostředkuje mezi kvalitou a objektem.

1.2.3 Arbitrárnost znaku jako základ inference

Skutečnost, že vztah mezi kvalitou a objektem je vztahem prostředkovaným skrze interpretanta, je jinými slovy tvrzením, že tento vztah není motivovaný či přirozený. Vztah mezi kvalitou a objektem je arbitrární, který je teprve ustanoven na základě konvence.⁴⁵ Stejně jako u Saussura, tak i u Peirce hraje arbitrárnost znaku zcela ústřední roli. Ovšem s tím rozdílem, že otázka arbitrarity znaku není jen otázkou podstaty jazyka, ale současně je ústřední pro vypracování problematiky poznání či zakoušení světa.⁴⁶ Z toho důvodu se problému arbitrarity budeme věnovat z perspektivy Peircovy teorie poznání.

Za ústřední termín Peircovy teorie poznání můžeme nesporně pokládat pojem inference, kterým reagoval na epistemologie intuitivního poznávání. Intuice, která je definovaná jako izolovaný kognitivní akt schopný zajistit bezprostřední poznání objektu,⁴⁷ je pro Peirce koncept vysoce problematický. Podle jeho interpretace by možnost rozhodnout, zda se jedná o izolovaný či odvozený akt, vyžadovala další schopnost, kterou zjevně v žádném případě nedisponujeme.⁴⁸

⁴⁵ „But general principle that every thing to which such and such a sensation belongs, has such and such a complicated series of predicates, is not one determined by reason, but is of an arbitrary nature. Hence, the class of hypohetic inferences which the arising of a sensation resembles, is that of reasoning from definition to definitum, in which the major premise is of an arbitrary nature. Only in this mode of reasoning, this premise is determined by the conventions of language and expresses the occasion upon which a word is to be used, and in the formation of a sensation, it is determined by the constitution of our nature, and expresses the occasions upon which sensation, or natural mental sign, arises. Thus, the sensation, so far as it represents something, is determined, according to a logical law, by previous cognitions, that is to say, these cognitions determine that there shall be a sensation.“ Sv. 1, str. 43.; „A sign is in a conjoint relation to the thing denoted and to the mind. If this triple relation is not of a degenerate species, the sign is related to its object only in consequence of a mental associations, and depends upon a habit. Such signs are always abstract and general, because habits are general rule to which the organism has become subjected., They are, for the most part, conventional or arbitrary. They include all general words, the main body of speech, and any mode of conveying a judgment.“ Tamtéž, str. 226.

⁴⁶ Tamtéž, str. 249.

⁴⁷ „The term intuition will be taken as signifying a cognition not determined by a previous cognition of the same object, and therefore so determined by something out of the consciousness.“ Tamtéž, str. 11–12.

⁴⁸ „In the first place, then, the difference between what is imagined or dreamed and what is actually experienced, is no argument in favor of the existence of such a faculty. For it is not questioned that there are distinctions in what is present to the mind, but the question is, whether independently of any such distinctions in the

„There is no evidence that we have this faculty, except that we seem to feel that we have it. But the weight of that testimony depends entirely on our being supposed to have the power of distinguishing in this feeling whether the feeling be the result of education, old association, etc., or whether is an intuitive cognition, or, in other words, it depends on presupposing the very matter testified to.“⁴⁹ Protože epistemologie intuitivního poznání je založena na schopnosti, kterou jednoduše nemám, pro Peirce z toho vyplývá, že veškeré poznání musí být výsledkem inference, tj. deduktivním, induktivním či apodiktickým (= hypotetickým) vyvozováním z předchozího poznání.

Zároveň Peircovo tvrzení, že veškeré poznání je odvozeno z předchozího poznání, slouží k důkazu o nekonečné interpretovatelnosti znaku v dalším znaku. V analýze kategorií jsme charakterizovali znak jako zprostředkovávající nám určité poznání. Jelikož poznání je vždy již odvozeným poznáním, musí být znak vždy již určitou interpretací a v dalším poznání interpretován, tj. Získáváme nekonečnou interpretovatelnost znaku. „In the immediate present, there is no thought, or, that all which is reflected upon has past. Hinc loquor inde est. That, since any thought, there must have been an infinite series of times. To say, therefore, that thought cannot happen in an instant, but requires a time, is but another way of saying that every thought must be interpreted in another, or that all thought is in signs.“⁵⁰

To jinými slovy znamená, že kvalita a objekt jako momenty znaku jsou nejen závislé na mediační funkci interpretanta, ale celý znak je výsledkem inference. Izolovaně poznávaná kvalita by pro vědomí neměla absolutně žádný význam,⁵¹ aniž by byla uvedena do souvislosti s předchozím poznáním objektu.^{52 53} Nejen že vztah mezi objektem a kvalitou je prostředkovaný, ale

immediate objects of consciousness, we have any immediate power of distinguishing different modes of consciousness. Now, the very fact of the immense difference in the immediate objects of sense and imagination, sufficiently accounts for our distinguishing those faculties and instead of being an argument in favor of the existence of an intuitive power of distinguishing the subjective elements of consciousness, it is a powerful reply to any such argument, so far as the distinction of sense and imagination is concerned.“ Tamtéž, str. 21–22.

⁴⁹ Tamtéž, str. 12.

⁵⁰ Tamtéž, str. 24.

⁵¹ „No present actual thought (which is a mere feeling) has any meaning, any intellectual value, for this lies not in what is actually thought, but in what this thought may be connected with in representation by subsequent thoughts, so that the meaning of a thought is altogether something virtual.“ Tamtéž, str. 42.

⁵² „The sign, in representing its object, undergoes a kind of an evolution and transformation in which its significant character is elaborated and determined through sign translation.“ LISZKA, James Jakób. *The Semiotic of Myth: A Critical Study of the Symbol*, str. 22–23.

ani sám objekt není myslitelný jinak než jako minulé inference o témže objektu. Koncept objektu, který by byl entitou nezávislou na celku poznání, se stává v rámci Peircovy epistemologie aporií. Každý znak, který nám prostředkuje určité poznání o objektu, nabývá určité hodnoty pouze v celku poznání.

⁵³ „For what does the thought-sign stand – what does it name – what is its suppositum? The outward thing, undoubtedly, when a real outward thing is thought of. But still, as the thought is determined by a previous thought of the same object, it only refers to the thing through denoting this previous thought.“ PEIRCE, Charles Sanders et al., *The essential Peirce: selected philosophical writings*, sv. 1, str. 39.

1.2.4 Společenský konsensus

V předchozích částech textu jsme narazili na několik analogií mezi teoriemi znaku u Charlese S. Peirce a Ferdinanda De Saussura. Oba autoři sdílejí názor, že arbitrárnost je pro pochopení znaku ústřední a že znak má nějakou hodnotu v rámci systému. Jistá diskrepance tkví v tom, že zatímco Saussure na základě těchto tezí vykáže znalost jazyka každého jedince dané komunity, Peirce prostřednictvím své teorie znaku chce vymezit vědění určité společnosti o světě. Proto se nyní obrátíme k vysvětlení problematiky společenského konsensu, který nám snad pomůže tyto diskrepance lépe odlišit.

Nejprve je třeba o něco zpřesnit dosud podanou definici poznání. V dosavadním zkoumání jsme zmínili, že každé poznání je konstituováno jako poznání odvozené, jako určitá inference. Nyní tuto tezi obohatíme o poukaz, že takovéto odvozené poznání si vždy osvojujeme od druhých lidí, tj. v určité společnosti či komunitě, kterému je vlastní určité přesvědčení o světě. Peirce to ilustruje na příkladu dítěte, který svou zkušenost světa zakládá na svědectví svých rodičů. „*That testimony is even a stronger mark of fact than the facts themselves, or rather than what must now be thought of as the appearances themselves. A child hears it said that the stove is hot. But it is not, he says, and, indeed, that central body is not touching it, and only what that touches is hot or cold. But he touches it, and finds the testimony confirmed in a striking way.*“⁵⁴ Dítě si již v raném věku uvědomuje, že svědectví druhých je pro jeho orientaci ve světě důležitější než „samotná fakta“. Empirická zkušenost, tj. v tomto případě hmatová zkušenost varné desky, se nemůže stát výhradním zdrojem poznání, nýbrž se ustavuje jako prokázání pravdivosti přesvědčení rodičů. Z toho důvodu samotné jednání, které ignorovalo dané svědectví, bylo na základě této situace potvrzeno jako chybné a naopak svědectví jako pravdivé.

Pokud Peirce mluví o určitém poznání konkrétní společnosti, používá termín „přesvědčení“ (belief). Pojem přesvědčení je velmi vhodně zvolený termín, neboť Peircovi umožňuje zbavit poznání absolutního nároku na pravdivost a ukotvit ho do určitého času a prostoru. Tuto tezi demonstruje na čtyřech způsobech, jak je možné přesvědčení ustanovit. První tři z nich (*tenacity*, tj. ustanovení víry na základě úpěnlivého držení se daného faktu; *authority*, tj. přesvědčení spočívající ve vnější autoritě; způsob *a priori*, tj. založení přesvědčení prostřednictvím rozumové metody a

⁵⁴

Tamtéž, str. 19–20.

priori) jsou kritizovány právě za to, že ignorují s nimi spolu-existující přesvědčení, která jsou situovaná v jiných společnostech a komunitách. O omylnosti těchto typů přesvědčení nás utvrzuje každodenní společenský styk, v kterém se jednotlivá přesvědčení o světě nutně konfrontují.⁵⁵ Poznání není jedno, absolutní a pravdivé, nýbrž je mnohosti verzí toho, jak to se světem je.⁵⁶

Peircova koncepce přesvědčení nejen de-absolutizuje poznání, ale zároveň vede k novému konceptu pravdy. Každé přesvědčení určité společnosti je pravdivé pouze do té doby, dokud se neprokáže jeho nepravdivost. V případě prvních tří metod dojde k odhalení nepravdy vcelku záhy, neboť jsou neustále vystaveny společenské konfrontaci s jinými přesvědčení, které nutně musí ohrožovat samotné základy jejich vidění světa. Teprve čtvrtá, tj. vědecká metoda je na rozdíl od předešlých tří přístupů výjimečná v tom, že existenci jiných přesvědčení uznává, a tedy neustále zpochybňuje absolutní legitimitu svých vlastních poznatků. Základem přijetí své vlastní omylnosti je hypotéza, která postuluje nezávislou existenci vnějších předmětů.⁵⁷ Pouze na základě této metody je otevřena možnost, že dané přesvědčení je dle společnosti mylné,⁵⁸ a tak vyžaduje neustálou sebe-korekci. Změna přesvědčení, tj. určité přehodnocení, však na rozdíl od ostatních třech přístupů neznamena jen odhalení nepravdy, ale zároveň důležitý pokrok v samotném poznávání. Jen prostřednictvím vlastní sebe-kontroly a sebe-korekce můžeme nakonec dojít k absolutnímu

⁵⁵ „If I adopt the method of tenacity and shut myself out from all influences, whatever I think necessary to doing this is necessary according to that method. So with the method of authority: the state may try to put down heresy by means which, from scientific point of view, seem very ill-calculated to accomplish its purposes, but the only test on that method is what the state thinks, so that it cannot pursue the method wrongly. So with the a priori method. The very essence of it is to think as one is inclined to think. All metaphysicians will be sure to do that, however they may be inclined to judge each other to be perversely wrong.“ Tamtéž, str. 121.

⁵⁶ „There is nothing, then, to prevent our knowing outward things as they really are, and it is most likely that we do thus know them in numberless cases, although we can never be absolutely certain of doing so in any special case.“ Tamtéž, str. 52.

⁵⁷ „Its fundamental hypothesis is this: There are real things, whose characters are completely independent of our opinions about them; those realities affect our senses according to regular laws, and though our sensation are as different as our relations to the objects, yet, by taking advantage of the laws of perception, we can ascertain by reasoning how things really are, and any man, if he have sufficient experience and reason enough about it, will be led to the one true conclusion.“ Tamtéž, str. 120.

⁵⁸ „One of the keys to scientific success, in Peirce's opinion, is the scientist's willingness to submit findings to the judgment of the community. No discovery or item of knowledge can be considered as belonging to science before it is so published as to be open to the kind but searching and inflexible criticism of the relevant social group.“ BERGMAN, Mats, *Peirce's philosophy of communication: the rhetorical underpinnings of the theory of signs*, str. 13.

konsensu, který bude ztělesněním racionality. Jen takové poznání, které si prošlo všemi možnými omyly, může dosáhnout absolutní pravdy.

Vázanost poznání na společnost a její různé komunity souvisí s Peircovým odporem k nominalismu. Peirce se v průběhu své práce velmi intenzivně snažil popřít samotné základní teze nominalismu, jako bylo například tvrzení o existenci determinovaného individuálního objektu, teze o poznání založeném na individuálním poznávajícím subjektu etc. Vlastní Peircova filosofie je označována za „ontologický realismus“, jejímž základem jsou obecniny. Tomuto aspektu Peircova díla se věnuje nespočet knih, v kterých je zpravidla uváděn do kontextu s dílem Jana Dunse Scota. Jelikož se jedná o velmi obsáhlé téma, poukážeme zde na jiný aspekt Peircovy kritiky nominalismu, tj. na jakýsi „morální“ závazek, který nás nutí chápat jazyk, poznání etc. ze společnosti. „*The question whether the genus homme has any existence except as individuals, is the question whether there is anything of any more dignity, worth, and importance than individual happiness, individual aspirations, and individual life. Whether men really have anything in common, so that community is to be considered as an end in itself, and if so, what the relative value of the two factors is, is the most fundamental practical question in regard to every public institution the constitution of which we have it in our power to influence.*“⁵⁹ Nutnost založit poznání ze společnosti pramení nejen z teoretických předpokladů, ale zároveň z Peircova „morálního“ přesvědčení, že společnost by měla mít význačnější roli než jednotlivec, a tak se stát zdrojem úvah o světě, jazyce etc.

Peircova teorie poznání situuje veškeré poznání do konkrétní společenské skupiny, které dosáhla určitého přesvědčení o světě. Proto představa, že se ke světu můžeme vztahovat v intuitivním aktu bez jakéhokoliv „před-porozumění“ či dokonce „před-pojetí“, je podle Peirce zcela naivní. Pojem pravdivosti určitého poznání je jen výsledkem dané společenské konstelace, která je však ve své stabilitě neustále rozechvívána procesem sebe-korekce. Ideálním výsledkem neustálého procesu sebe-korekce nakonec podle Peirce má být zharmonizování všech přesvědčení, které budou uvedeny do jednoho absolutního konsensu.

⁵⁹

PEIRCE, Charles Sanders et al. *The essential Peirce: selected philosophical writings*, sv. 1, str. 105.

1.2.5 Přesvědčení jako zvykové jednání

V předchozím oddíle jsme se snažili prokázat tezi, že pravdivé poznání není nějakou absolutní objektivní věcí, ale svou oprávněnost odvíjí od určité společnosti. Pravdivost takového poznání je podle Peirce potvrzována natolik, nakolik společnost danou pravdu přijímá, tzn. nakolik v souladu s ní jedná. Z toho důvodu teorie poznání není nějakým abstraktním teoretickým konstruktem, ale je ve své podstatě popisem určitých způsobů jednání. Právě v tomto kontextu je nutno chápat tezi, že rozdíl mezi přesvědčením a pochybností je rozdíl ryze praktického charakteru. „*There is a practical difference. Our beliefs guide our desires and shape our actions. [...] The feeling of believing is a more or less sure indication of there being established in our nature some habit which will determine our actions. Doubt never has such an effect. [...] Doubt is an uneasy and dissatisfied state from which we struggle to free ourselves and pass into the state of belief; while the latter is a calm and satisfactory state which we do not try to avoid, or to change to a belief in anything else. On the contrary we cling tenaciously, not merely to believing, but believing just what we do believe.*“⁶⁰ Na základě citace vidíme, že přesvědčení je na rozdíl od pochybnosti žádaný stav a je vlastním cílem každého myšlení. Zdrojem pozitivního charakteru přesvědčení však není samotný objekt/fakt, o kterém jsme přesvědčeni, ale skutečnost, že nám umožňuje jednat určitým způsobem. Určité přesvědčení pro Peirce znamená určité jednání za určitých okolností, tj. ve svých důsledcích trvalou, habituální tendenci jednat ve všech příštích okolnostech stejným způsobem.⁶¹

Pokusme se tuto tezi ilustrovat na každodenní praxi. Základem toho, že se nesnažím projít skrze stůl, nýbrž opřu se o něj, že se ho nesnažím očistit ohněm, nýbrž mokřým hadrem, že si na něj nesesám, nýbrž sednu si za něj, je výsledkem našeho přesvědčení o charakteru a roli stolu. Takto vymezené přesvědčení je zvykovým jednáním uplatnitelným ve všech budoucích situacích (za předpokladu, že se do té doby nevynalezne průchozí stůl, který je nehořlavý a zároveň určený k tomu, aby se na něm stálo). Jinými slovy toto přesvědčení je obecným pravidlem, které řídí veškeré naše jednání.

⁶⁰ Tamtéž, str. 114.

⁶¹ „*The essence of belief is the establishment of a habit, and different beliefs are distinguished by the different modes of action to which they give rise.*“ Tamtéž, str. 130.

Pokud se nyní vrátíme k tezi, že znak je poznáním, pak můžeme konstatovat: Interpretant jako prostředkující mezi kvalitou a objektem je habitem či pravidlem jednání, které bylo ustanoveno jako jisté přesvědčení společnosti o tom, jak to s věcmi je. Jinými slovy význam znaku je zvykové jednání a jeho důsledky.

Interpretant jako určité přesvědčení zároveň funguje jako kontrolní moment našeho budoucího jednání. „*Rules are not a reified structure but are the interpretants of behaviour. Interpretants make action cohesive and understandable to others, they are the regular effects of signs on sign agencies, but precisely for that reason interpretants are the means by which any sign agency accomplishes the control of his or her behavior and behavior of others. They are the means by which agents simultaneously accomplish their goals and reproduce or modify a system of such rules.*“⁶² Na základě Liszkovy citace dále vidíme, že společenský konsensus neslouží jen k bazálnímu porozumění mezi členy společnosti, ale funguje i jako prostředek kontroly jednání a jako prostředek realizace individuální intence. Každý jedinec jedná z a v společenském konsensu. Představa, že by společenský konsensus tkvěl jen v shodě ohledně spojení zvuku s určitým pojmem, se tak v rámci Peircovy teorie ukazuje být jako vcelku bláhová. Jedinec se nevyčleňuje ze společenského konsensu na základě své vůle, nýbrž v něm vždy již svojí vůlí realizuje.

V analýze Peircovy teorie znaku se nám ukázalo, že Peirce zaujímá odlišné stanovisko k teorii poznání, než tomu bylo u Saussura. Konvenční vztah mezi částmi znaku neustavuje pouze jazyk jako společenský prostředek komunikace. Jazyk funguje jako určité vědění a jako takový je schopen stanovit limity našeho jednání. Peirce prostřednictvím termínu „*belief*“ denominalizoval teorii poznání, úzce jí navázal na praxi jednání určité společnosti, a tím jí zaručil obecný charakter. Společenský konsensus tak má mnohem významnější roli, než je tomu u Saussura. Zajišťuje elementární orientaci ve světě, je základem teorie poznání, možnosti pravdivosti, slouží k vykazání teorie z praktického jednání a na závěr k překonání individualismu.

⁶²

LISZKA, James Jakób, *The Semiotic of Myth: A Critical Study of the Symbol*, str. 14.

1.2.6 Závěr

Filosofie Charlese S. Peirce je nesmírně originálním vhladem do problematiky jazyka. Oproti tradičním konceptům řeči neomezil funkci jazyka na prosté dorozumívání, nýbrž rozpracoval rozsáhlou teorii o životě jazyka ve společnosti. V Peircově teorii je jazyk bez vztahu k jednání a k společenskému konsensu nemyslitelný.

V naší analýze jsme nejprve poukázali na nutnost jazyka pro konstituci poznání. Protože vztah mezi znakem a objektem je arbitrární, veškeré naše poznání je osvojováním si určitého přesvědčení, které verifikujeme empirickou zkušeností. Poznání světa není bez jazyka možné. Zároveň platí i vázanost opačná. Každé zvykové jednání vychází z určitého přesvědčení o světě, a tak i jazyk je nemyslitelný bez souvislosti s přesvědčením určité komunity. Významy jazyka jsou určitými zvyky, které vychází z určitého přesvědčení.

Peirce, na rozdíl od Saussura, neoponechává kulturní obsahy v periferii studia jazyka, nýbrž činí z nich základ své ontologie. Každé poznání světa je určitým přesvědčením, které je pravdivé jen do té doby, dokud podmiňuje naše poznání. Zároveň není možné porozumět řeči, aniž jsme obeznámeni se společenskou praxí dané komunity.

Nicméně i v Peircově teorii zůstalo jakési „slepé místo“, které spočívá v jeho nedostatečném rozpracování problematiky moci řeči. Jelikož společenský konsensus dospívá k stále vyšší úrovni racionality, pro Peirce nevzniká problém, že řeč zásadním způsobem působí na naše jednání a toto jednání podmiňuje. Jeho optimismus ohledně racionality lidstva vylučuje samotnou možnost manipulace a ideologie. Z toho důvodu je třeba se obrátit k dalšímu autorovi, Pierru Bourdieu, který toto prázdné místo zaplňuje.

1.3 Pierre Bourdieu – Společenský konsensus jako prostředek dominance

1.3.1 úvod

Saussurův ideál vědecké lingvistiky nás přivedl ke zkoumání Peircovy teorie jazyka a společenského konsensu. Podobně snad můžeme říci, že Peircův ideál absolutního společenského konsensu jako výsledku stoupající úrovně lidské racionality vyžaduje doplnění dílem Pierra Bourdieu. Teorii Pierra Bourdieu zde uchopujeme jako rozvinutí Peircovy teze, že společenský konsensus a jazyk mohou kontrolovat naše jednání. Pokud tuto kontrolu, která je jednání imanentní, uvedeme do souvislosti s vnějšími, již ustanovenými institucemi, získáme tím teorii jazyka, která odhaluje jeho manipulativní a normalizující charakter. Společenský konsensus pak může nabývat formy násilí, kterého se dopouští vítězná strana na poražených. Zároveň jazyk je uchopen jako mocenský nástroj, který rozděluje obyvatelstvo.

Teorie společenského konsensu a jazyka jako nástroje moci vyrůstá z Bourdieuova zájmu o dynamiku mezi společenskými skupinami. Jazyk je artikulován z perspektivy boje mezi platným statutem quo, který usiluje o svoji afirmaci skrze poskytnuté reprezentace, a dominovanými skupinami, které se snaží tento stav zvrátit a implementovat své vlastní vidění světa. Dynamika společnosti je podle Bourdieu ve svém základu jazyková, a proto ji označuje jako boj o symbolický kapitál.

Bourdieuovy analýzy autority řeči, hodnoty stylu a kompetence budou pro nás obzvlášť přínosné v druhé části této práce, jelikož nám poskytují účinné prostředky, jak prohloubit naše porozumění jazyku jako instituci. Bourdieu doplňuje tezi Saussurovu (že jazyk je určitou závaznou normou) a Peircovu (že společenský konsensus jazyka je třeba uvést do vztahu s jednáním a přesvědčením společnosti) poukazem, že společenský konsensus se etabluje v instituce. Teprve tehdy, pokud vztáhneme fungování jazyka k institucím, můžeme vysvětlit manipulativní a ideologickou funkci, kterou jazyk může nabývat.

1.3.2 Teorie sociálního světa

Otázka vztahu jazyka a společenského konsensu je neoddělitelně spojena s Bourdieuvou koncepcí sociálního světa. Bourdieu sice nikdy nespecifikuje, co pod sociálním světem přesně myslí, zda vedle sociálního světa předpokládá svět fyzický (viz Searlovu analýzu institucí v díle *The Construction of Social Reality*) či zda je světem jediným. Přes tuto „ontologickou“ nevyjasněnost Bourdieu rozhodně deklaruje, že jeho zkoumání bude zcela omezeno na tuto sféru.

V úvodu spisu *Outline of a theory of practice* Bourdieu zmiňuje tři elementární způsoby, jak je možné tento sociální svět poznávat. První způsob nazývá přístupem fenomenologickým, který je založen na analýze bezprostřední zkušenosti se světem. Ačkoliv tento způsob dospívá k zajímavým poznatkům, Bourdieu mu vytýká, že si neklade otázku po podmínkách svého poznání. Fenomenologický přístup, jako jednoduchá afirmace zkušenosti, není schopen podat analýzu toho, co je podmínkou jeho vidění světa. „*The knowledge we shall call phenomenological (or, to speak in terms of currently active schools, „ethnomethodological“) sets out to make explicit the truth of primary experience of the social world which, by definition, does not reflect on itself and excludes the question of the conditions of its own possibility. All that is inscribed in the relationship of familiarity with the familiar environment, the unquestioning apprehension of the social which, by definition, does not reflect on itself and excludes the question of the conditions of its own possibility.*“⁶³

V protikladu k fenomenologickému stojí objektivistický přístup. Vlastním předmětem objektivistického přístupu jsou samotné podmínky poznání. Ovšem tyto podmínky z perspektivy nestranného pozorovatele hypostazuje. Proto ani objektivistický přístup není schopen vykázat podmínky vlastního poznání světa. Obě teorie se de facto dopouštějí téže chyby, neboť ani jeden přístup není schopen vykázat podmíněnost své vlastní teorie světa. U fenomenologického přístupu se jedná o ignoranci objektivních podmínek vůbec, zatímco objektivistický přístup zakrývá historii a genezi své vlastní teorie.

Alternativou k těmto dvěma způsobům zkoumání má být teorie, která nebude založena na pozici naivního „vstřebatele prožitků“ ani na pozici nestranného pozorovatele. Teorie sociálního

⁶³

BOURDIEU, Pierre, *Outline of a theory of practice*, str. 3.

světa má vycházet přímo z procesu tvorby vize sociálního světa a tuto tvorbu adekvátně reflektovat., *The critical break with objectivist abstraction, and thereby, into the limits of the objective and objectifying standpoint which grasps practices from outside as a fait accompli, instead of constructing their generative principle by situating itself within the very moment of their accomplishment, has no other aim than to make possible a science of the dialectical relations between the objective structures to which the objectivist mode of knowledge gives access and the structured dispositions within which those structures are actualized and which tend to reproduce them.*“⁶⁴ Nejvhodnější typem zkoumání sociálního světa, jazyka a společenského konsensu má být teorie praxe, která je dialektickým vztahem mezi strukturou a habitem.

Cílem zde představené metody je objasnit vztahy mezi určitou společenskou strukturou a prosazujícím se viděním světa, které usiluje o proměnu reality. Jelikož samotná institucionalizace specifického vidění světa však není možná bez typických forem řeči, pak se ukazuje, že zkoumání sociálního světa má za své ústřední téma vztah instituce a jazyka.⁶⁵

⁶⁴ BOURDIEU, Pierre, *Outline of a theory of practice*, str. 3.

⁶⁵ „Stručně řečeno, sociologie musí do teorie společenského světa začlenit i teorii teoretického efektu: ten přispívá k uvalování tu více, tu méně autorizovaného pohledu na společenský svět, a přispívá tak k utváření reality tohoto světa. Slovo, rčení, přísloví a všechny typy stereotypizovaných či rituálních vyjádření představují program vnímání a skýtají různé (více či méně ritualizované) strategie pro každodenní symbolický boj, stejně jako v sobě velkolepé kolektivní nominační rituály a ještě zřetelněji pak střety vizí a předpovědi ve specificky politickém zápase obsahují jistý nárok na symbolickou autoritu jakožto společensky uznávanou pravomoc nastolit určitou vizi společenského světa, tj. vizi dělicích čar ve společenském světě.“ BOURDIEU, Pierre, *Co se chce říct mluvením*, str. 66.

1.3.3 Jazyk podmíněný společenskou strukturou

Abychom dospěli k pochopení toho, jak může být skrze nějakou reprezentaci proměněna samotná realita a institucionalizována nová, musíme se nejprve zaměřit na Bourdieuvu analýzu jazyka. Východiskem teorie jazyka Pierra Bourdieu je nám již známá teze, že jazyk stejně jako další společenské fenomény nemůže být adekvátně pochopen, pokud jej oddělujeme od sociálních podmínek vzniku a užívání.

Za předpokladu, že jazyk skutečně uvažujeme vzhledem k jeho podmínkám vzniku a užívání, pak nemůžeme dospět k teorii autonomního systému, v kterém jsou veškeré rozdíly předznamenány samotnou lingvistikou. *“Postupně se ustavuje systém sociologicky pertinentních jazykových opozic, jenž nemá nic společného se systémem těch jazykových opozic, jež jsou pertinentní lingvisticky. Jinak řečeno, rozdíly, jež vycházejí najevo v konfrontaci různých stylů mluvy, se neomezují na odlišnosti vytyčené lingvistou s přihlédnutím k jeho vlastnímu kritériu pertinence. Ať už je oblast fungování jazyka, která se variací vymyká, jakkoli velká, na rovině výslovnosti, lexika a dokonce i gramatiky přetrvává soubor rozdílů význačně spjatých se společenskými rozdíly.”*⁶⁶ Systém jazyka není systémem lingvistických diferencí, nýbrž každá lingvistická odlišnost je ve skutečnosti společenskou odlišností. Jazyk je organizován jako systém společenských rozdílů, které jsou reprodukcemi opozic na úrovni společenské struktury.

Veškeré zjevné společensko-jazykové rozdíly Bourdieu souhrnně označuje pojmem „styl“, který skrze svoji sjednocující funkci má odkazovat k tomu, že tyto společenské rozdíly jsou vždy fundovány v určité společenské skupině a nikoliv v izolovaném individuu. Zároveň pojem stylu Bourdieu využívá k formulaci teze, že veškeré reflektované společenské rozdíly v jazyce jsou de facto vztahy hierarchické dominance ve společnosti. *„Různé druhy společenského užití jazyka vděčí za svou specificky společenskou hodnotu faktu, že se sdružují do diferenčních systémů (zahrnujících rozdíly mezi prozodicko-artikulačními či lexikálně-syntaktickými variantami), které na symbolické rovině diferenčních odchylek reprodukuji systém společenských rozdílů. Mluvit, to značí osvojit si ten či onen vyjadřovací styl, již ustavený v užívání a objektivně vyhraněný vlastní pozicí v hierarchii stylů, která svým uspořádáním vyjadřuje hierarchii odpovídajících skupin.”*⁶⁷

⁶⁶ Tamtéž, str. 29.

⁶⁷ Tamtéž, str. 29.

Jelikož veškeré jazykové rozdíly byly vykázány jako rozdíly ve společnosti, která je organizována do hierarchických vztahů dominance, pak nutným předpokladem pro pochopení jazyka je jeho vztah k společenské struktuře. Bourdieu tímto otáčí tezi Ferdinanda de Saussura, že jazyk je systém. Jazyk není autonomní systém lingvistických diferencí, nýbrž je reprodukcí systému společenských vztahů. Abychom tento vztah mezi jazykem a strukturou detailněji pochopili, přistoupíme k pojednání o habitu.

1.3.4 Jazyk a habitus

V části věnované teoriím sociálního světa jsme uvedli, že termín habitus je vedle struktury druhým pojmem, který je zcela ústřední pro analýzu problematiky jazyka a společenského konsensu. Zatímco pro pochopení podstaty systému byl kladen důraz na organizaci vztahů ve společnosti a v jazyce, nyní se zaměříme na ten moment, v kterém se tato struktura aktualizuje a reprodukuje, tj. na habitus řeči v podobě stylových žánrů. Předmětem této části tak bude zpřesnit vztah habitu k struktuře a zejména vyjasnit význam habitu pro poznání.

Ústřední námitkou proti objektivistickému přístupu k sociálnímu světu se stal poukaz, že v tomto přístupu se oddělují formy jednání od samotné praxe a hypostazují se jako izolované jednotky. Aby se podobnému nebezpečí Bourdieu vyhnul, zavádí pojem „habitu“, který jako trvalá dispozice jednat určitým způsobem⁶⁸ umožňuje realizaci a reprodukci společenských vztahů. To de facto znamená, že struktura neexistuje mimo habitus jednání aktérů, kteří ji neustále aktualizují. Habitus tak není myslitelný jako set institucionalizovaných vnějších pravidel nebo jako teoretický model objektivizující praxi, neboť nemusí být ani součástí vědomí, ani veřejné řeči.⁶⁹

Robins Derek výstižně charakterizuje habitus jako „vtělený postoj“ ke světu, jehož realizace není podmíněna nějakým vnějším stimulem. „*For Bourdieu, the **habitus** embodies the attitudes which we inherit, but it does not constitute a stimulus which conditions how we must behave. This is what Bourdieu means when he says that the concept of **habitus** enables him to avoid „mechanicalism“. We do not act out mechanically or automatically any dispositions which we can*

⁶⁸ „The key concept that Bourdieu employs in developing his approach is that of habitus. The term is a very old one, of Aristotelian and scholastic origins, but Bourdieu uses it in a distinctive and quite specific way. The habitus is a set of dispositions which incline agents to act and react in certain ways.“ BOURDIEU, Pierre a THOMPSON, John B., ed. *Language and symbolic power*, editorský úvod, str. 12.

⁶⁹ „The only way to escape the crudest naivities of the legalism which sees practices as the product of obedience to the rules is to play on the polysemous nature of the word rule: most often used in the sense of a social norm expressly stated and explicitly recognized, like moral or juridical law, sometimes in the sense of a theoretical model, a construct devised by science in order to account for practice, the word is also, more rarely, used in the sense of a scheme (or principle) immanent in practice, which should be called implicit rather than unconscious, simply to indicate that it exists in a practical state in agents' practice and not in their consciousness, or rather, their discourse.“ BOURDIEU, Pierre, *Outline of a theory of practice*, str. 27.

be said to posses intrinsically prior to their enactment. The concept of habitus also enables Bourdieu to oppose the alternative extreme of „finalism“. We do not regulate our present actions by reference to any future goal. Our actions are not purposeful but, rather, continuously adaptive.“⁷⁰ Koncept habitu zdůrazňuje pravidelnost jednání, které není vázáno ani na podnět či určitý účel, ale je vlastním principem našeho jednání.

Pokud pravidelnost určitého jednání není kodifikována systémem vnějších pravidel, nabízí se otázka, jak se vůbec tato pravidelnost v jednání ustanovuje. Bourdieu na tuto otázku odpovídá, že habitus uchopuje jako určité poznání světa, jako určité přesvědčení o tom, jak to se světem je. Habitus se podle Bourdieu vždy osvojuje v rámci určité společenské komunity, z které jedinec pochází. Proto termín habitus poukazuje na poznání světa určité společenské skupiny a je na tuto společenskou vrstvu vázán.

Co je však oním poznáním, které je vlastní každé společenské skupině? Výše jsme zmínili, že systém objektivních společenských vztahů je organizován do vztahů dominance. Jelikož habitus jako určitý trvalý způsob jednání vyrůstá z určité společenské skupiny, pak poznání pro Bourdieua znamená *uznání (reconnaissance)* toho, jak na tom daná komunita vůči ostatním společenským skupinám je. Habitus je uznáním své vlastní pozice v systému společenských vztahů. Zároveň poznání své vlastní pozice vůči ostatním společenským skupinám implikuje poznání hodnoty svého vlastního stylu. „*Smysl pro hodnotu vlastních jazykových produktů představuje základní dimenzi smyslu pro místo, jež zaujímáme ve společenském prostoru: původní vztah k různým trhům a zkušenost sankcí udílených vlastním výtvorům patří (spolu s prožitkem ceny přiřčené vlastnímu tělu) k drahám, na nichž se utváří onen **smysl pro vlastní společenskou hodnotu**, jíž se řídí praktický vztah k různým trhům (obavy, nenucenost apod.) a obecněji vzato způsob veškerého počínání ve společenském světě.*“⁷¹ Hierarchický systém je habitem reprodukován v tom smyslu, že každá daná skupina a její aktéři poznávají svou pozici a v souladu s ní jednají a mluví.

⁷⁰ ROBBINS, Derek. *Bourdieu and culture* [online, cit. 2014-08-11], str. 29.

⁷¹ BOURDIEU, Pierre, *Co se chce říct mluvením*, str. 56.

1.3.5 Boj o symbolický kapitál

Jelikož jazykový styl určité skupiny je pochopen jako poznání hierarchických vztahů, své pozice v nich a hodnoty svého vlastního stylu, dochází k zásadním změnám tradičních konceptů jazyka. Za prvé jazyk je těsně vázaný na určitou situaci, tj. na určitý market, v kterém se uplatňuje. Hanks podává výstižnou definici marketu jako: „*A field is a form of social organization with two main aspects: a) a configuration of social roles, agent, positions, and the structures they fit into and b) the historical process in which those positions are actually taken up, occupied by actors (individual or collective).*“⁷² Zavedením pojmu marketu následně dochází k tomu, že a) jazykový význam je vázaný na vztahy stylů v dané situaci, b) styl disponuje či nedisponuje určitou kompetencí v dané situaci.

Market jako aktuální rozložení společenských sil předznamenává, že styl jako uznání společenské hierarchie nemůže být uplatněn univerzálně ve všech situacích. Styl nabývá zcela jiných významů vzhledem k určitému marketu, v kterém se použije. „*Komunikační paradox tkví v tom, že komunikace sice předpokládá společné médium, ale úspěšná je jedině tehdy (jak to jasně vidíme na onom mezním případě, kdy jde – jak to je v poezii časté – o přenos a sdílení emocí), když probouzí a oživuje jedinečné, a to značí: sociálně signované prožitky. Pro účely slovníku nemá slovo – získané neutralizací praktických vztahů, v jejichž rámci funguje – vůbec žádnou sociální existenci. V praxi naopak existuje jedině vnořené do situací, a to do té míry, že ono významové jádro, které se v rozmanitém spektru trhů uchovává relativně neměnné, může zcela unikat pozornosti.*“⁷³

Z výše uvedeného vyplývá, že habitus se vždy osvojuje vzhledem k vlastní sociální skupině v daném marketu.⁷⁴ S osvojením si určitého habitu zároveň poznávám svou vlastní pozici a i rozeznávám kompetenci svého vlastního stylu. Podle teorie Pierra Bourdieu v komunikaci v zásadě nejde o sdělení informací, ale o získání symbolického kapitálu, tj. o získání autority mluvit a

⁷² HANKS, William F., „Pierre Bourdieu and the Practices of Language“, str. 72.

⁷³ BOURDIEU, Pierre, *Co se chce říct mluvením*, str. 15.

⁷⁴ „*Přijatelnost se nevyhraňuje v situaci, nýbrž ve vztahu mezi určitým trhem a určitým habitem; ten pak je sám o sobě produktem historie vztahu k různým trhům. Habitus pak s trhem nesouvisí pouze co do podmínek nabytí, ale i co do podmínek využití.*“ Tamtéž, str. 55.

zároveň prosadit své vidění světa. Proto habitus jako určité poznání systému společenských vztahů je zároveň poznáním, že v určitém marketu nemám dostatek autority či kompetence, abych byl vyslechnut a tuto změnu světa mohl realizovat.

Bourdieu termín kompetence používá dále k předvedení toho, že všichni mluvčí nedisponují znalostí univerzálního jazyka. V každém okamžiku již vládne nějaký systém institucionalizovaných vztahů, v kterých se dominující třída snaží prosadit svůj jazykový styl jako styl oficiální. Ustanovením svého vlastního stylu jako jazyka oficiálního zároveň dominující třída dosahuje znemožnění přístupu ostatních skupin na market. Veškeré ostatní skupiny, kterým je vlastní jiný jazykový habitus, tj. styl, jsou ve svém přístupu na market znevýhodněny. „*Užívání jazyka – a tím se míní obsah i modalita řeči – naopak závisí na společenském postavení mluvčího: to určuje, jaký má dotyčný přístup k jazyku instituce, k oficiálnímu, ortodoxnímu a legitimnímu vyjadřování. V tomto přístupu k legitimním vyjadřovacím nástrojům, a tedy v podílu na institucionální autoritě tkví kompletní rozdíl (nepřevoditelný na řeč jako takovou) mezi prostou imposturou přestrojenců, kteří zahalují performativní výrok do výroku deskriptivního nebo konstativního, a autorizovanou imposturou lidí, kteří činí totéž, ale obdařeni institucionální autorizací a autoritou. Pověřený mluvčí, toť impostor obdařený homérským žezlem.*“⁷⁵ Rozdíl mezi vyslechnutím mé řeči, řízením se jí jako rozkazem či ignorováním toho, že vůbec něco bylo řečeno, je výsledkem přístupu k prostředkům oficiálního jazyka. Oficiální jazyk jako legitimní užití nadané autoritou je jediným řečovým stylem, který je uplatnitelný ve všech situacích.

Autorita ostatních stylových žánrů, tj. jejich kompetence se prosadit a uplatnit své vidění sociálního světa, je determinována vztahem mezi habitem a marketem.⁷⁶ Platí však, že určitý řečový styl nemá autoritu ze sebe sama. Aby byl určitý styl nadaný autoritou, musí být na základě institucionálních podmínek udělena autorita skupině, která daným stylem mluví. „*Tuto autoritu jazyk navíc také reprezentuje, manifestuje ji a symbolizuje. [...] Užívání jazyka – a tím se míní obsah i modalita řeči – naopak závisí na společenském postavení mluvčího.*“⁷⁷ Pokud tedy mluvíme o řeči jako o boji o symbolický kapitál, Bourdieu tím chápe boj o získání *uznání (reconnaissance)*,

⁷⁵ BOURDIEU, Pierre, *Co se chce říct mluvením*, str. 68.

⁷⁶ „*A field or market may be seen as a structured space of positions in which the positions and their interrelations are determined by the distribution of different kinds of resources or capital.*“ BOURDIEU, Pierre a THOMPSON, John B., ed. *Language and symbolic power*, Editorický úvod, *Language and symbolic power*, str. 14.

⁷⁷ BOURDIEU, Pierre, *Co se chce říct mluvením*, str. 68.

ustanovení autority pro svoji společenskou skupinu. Teprve na základě uznání ze společnosti disponuje daná skupina kompetencí mluvit.

Teorie habitu Pierra Bourdieu se zásadním způsobem pojí s termínem uznání a přesvědčení.⁷⁸ Přesvědčení odkazuje k uznání účastníků komunikace, že mluvčí má dostatečnou autoritu říci to, co říká, že zvolil náležitý styl řeči etc. „*Specifičnost autoritativní řeči (profesorské přednášky, kázání atd.) tkví v tom, že jí nestačí porozumět (v jistých případech jí dokonce nesmí být porozuměno, nemá-li svou moc ztratit) a že svůj specifický účinek uplatňuje jedině tehdy, je-li jako taková uznána. Toto uznání, někdy provázené porozuměním a někdy ne, se spontánně a samozřejmě přiznává jen za určitých podmínek, totiž podmínek vymezujících legitimní úzus: promluvu musí pronést osoba, která je k jejímu pronesení legitimní, tedy držitel sképtru, znám a uznáván jakožto schopný a vyškolený vyprodukovat příslušný typ řeči – kněz, profesor, básník atd., promluva musí zaznít v legitimní situaci, tedy před legitimními receptory (není možné předčítat dadaistickou poezii na schůzi rady ministrů) a konečně je nutné, aby byla pronesena v legitimní syntaktické, fonetické atd. formě.*“⁷⁹

Termín uznání určité autority poukazuje na podmínky, za kterých je autorita oprávněná či naplněná, což jí následně udílí moc prosazovat určitou teorii sociálního světa jako pravdivou. Symbolický boj je tak bojem o určitou autoritu, která bude legitimně prosazovat své mentální obrazy světa, a tak v důsledku proměňovat realitu. Hlavním cílem symbolického boje je tak zavedení určitého konsensu, který umožní dominující skupině proměnit realitu ve svůj prospěch.

⁷⁸ V anglickém překladu se *reconnaissance* uvádí jako *recognition*, nebo i *belief in authority*.

⁷⁹ BOURDIEU, Pierre, *Co se chce říct mluvením*, str. 69.

1.3.6 Arbitrární distinkce

Uznání autority určité skupiny je důležitým předpokladem k tomu, aby daná společenská skupina mohla prosadit své vidění světa jako obecně platný konsensus, který přirozeně bude zvýhodňovat jejich pozici v neprospěch ostatních. Bourdieu tento akt implementování konsensu uchopuje jako konstitutivní akt (*un acte de constitution*), v kterém se ustanovují původně arbitrární distinkce světa. Tyto distinkce slouží dominující skupině k tomu, aby autoritativně legitimizovala nerovné uspořádání společenských vztahů, které umožňuje vztahy dominance a podřízení. Základem tohoto aktu konstituce však je, že neodhaluje svou pravou podstatu jako zcela arbitrární ustanovení společenských vztahů, ale vydává toto uspořádání jako přirozené či od přirozenosti. „*Hovorem o ustavovacích rituálech dáváme najevo, že každý rituál v důsledku posvěcuje či legitimizuje, tj. způsobuje, že určitý **arbitrární limit** je nerozpoznán ve své arbitrárnosti a uznán coby legitimní, přirozený. Anebo totéž jinými slovy: obřadně – tedy oprávněným a přitom mimořádným způsobem – provádí porušení konstitutivních mezí společenského a mentálního pořádku, který je přitom nutno za každou cenu zachovat (například rozdíl pohlaví při svatebních obřadech).*“⁸⁰ Každé společenské skupině jde v boji o symbolický kapitál o uznání arbitrární distinkce, která umožňuje pro ni výhodné uplatnění vztahů dominance, které jsou reflektovány na jazykové úrovni jako legitimizace jejich stylu jako oficiálního jazyka.⁸¹

Jak jsme řekli výše, v boji o symbolický kapitál jde nakonec o změnu reality, které se děje skrze symbolickou změnu chápání světa. „***Investitura** (rytíře, poslance, prezidenta republiky atd.) spočívá ve stvrzení a posvěcení jisté odlišnosti (ať už dané předem či ne), jež tu **vstupuje ve známost a sjednává si uznání**, takže od nynějška existuje jakožto sociální rozdíl, jenž je znám a uznáván pověřeným konatelem i všemi ostatními. Pokud zkrátka nechceme zablokovat pochopení naprosto fundamentálních společenských fenoménů v prekapitalistických společnostech i v našem dnešním světě (diplom patří k magii stejně jako amulety), musí vzít sociologie v potaz symbolický*

⁸⁰ Tamtéž, str. 76.

⁸¹ „*Language was the medium for this implicit “social selection”. The fact that it went on invisibly, and misrecognized, made it all the more effective. Those who were excluded even colluded in the process, accepting that their lack of academic success was due to lack of natural talent.*“ BOURDIEU, Pierre, *Language and linguistics*, str. 17.

*účin ustavovacích rituálů, tedy jejich moc prostřednictvím působení na reprezentaci skutečnosti působit i na skutečnost.*⁸² Prostřednictvím získané autority skupina prosazuje své vidění světa, které obsahuje určité nerovné rozčlenění společenských vztahů, jež je vydáváno za přirozené. Přesvědčení o oprávněnosti této teorie sociálního světa se dosahuje proměny v jednání jednotlivých aktérů. Jelikož zvykové jednání je poznáním své pozice, prosazené vidění světa určuje, jaký výběr slov, žánrů, stylu či syntaxe je pro moji pozici v určitém marketu patřičný.

Na základě toho, že Bourdieu uvažuje jazyk ve vztahu k institucionalizovaným strukturám společenského života, získává u něj pojem arbitrarity zcela nový význam. Podržuje si sice svůj kulturně podmíněný charakter, avšak ten je na rozdíl od Peirce chápán jako násilí provozované na těch, kteří přes tyto institucionální překážky nemohou projít. Arbitrární distinkce mezi skupinami ve společnosti je pozorováno prizmatem iracionálního dělení společnosti, které nemá žádný „přirozený“ základ, nýbrž je jen výsledkem mocenských vztahů.

1.3.7 Závěr

Pierre Bourdieu obohacuje Saussurovo a Peircovo pojetí společenského konsensu o několik důležitých poukazů. Za prvé Saussurova struktura jazyka nemůže být považována za autonomní systém, nýbrž zcela neodmyslitelně souvisí s jednáním určité společnosti, s jejími institucemi a vztahy, které nabývá k dalším skupinám. Jazyk je systém společenských rozdílů, které jsou fundovány v struktuře společenské hierarchie.

Úvahami o vztazích mezi danými skupinami Bourdieu zároveň obohacuje Peircovu teorii habitu. Zvykové jednání není prostě výsledkem určitého konsensu v dané skupině, nýbrž je výsledkem vzájemného vymezování mezi různými společenskými celky. Z toho důvodu je habitus nejen určitým poznáním světa, ale zároveň s tím je i poznáním své vlastní pozice a hodnoty svého stylu. Tento významový posun je zdůrazněn použitím termínů „kompetence“ a „autority“, které poukazují na nerovnoměrné rozložení moci ve společnosti. Moc, kterou Bourdieu definuje jako schopnost měnit realitu, má jen autoritativní řeč, tj. oficiální jazyk jako styl dominující skupiny.

Silným důrazem na společenskou dynamiku tak nakonec ani Pierre Bourdieu není uchráněn jistého zkreslení filosofie jazyka. Jazyk se v jeho teorii stává prostředkem ryze restriktivním a ideologickým. Slouží jako nástroj manipulace a ideologie, jelikož je význačným místem, kde se bojuje moc. Tím je jakési „normální“ fungování jazyka potlačeno a stává se obskurním či bez souvislosti s ideologickými možnostmi, které jazyk nabývá.

Část II.

V dosavadních analýzách jazyka nám především šlo o zodpovězení otázky, v čem je jeho normativní charakter založen. Předpokladem naplnění této normativity, tj. konstruování správné, nikoliv chybné odpovědi, je určité „netematické“ vědění. U Saussura byla tato znalost implikovala systém jazyka, pro Peirce se toto vědění rovná přesvědčení o světě dané skupiny, které je ztělesněno v jejich jednání. Na závěr podle Bourdieua toto vědění zahrnuje i znalost systému vnějších institucí.

V druhé části této práce těchto dosažených výsledků využijeme k definování termínu „instituce“, který jsme dosud používali ne zcela jasně. Tato úvodní specifikace nám následně umožní přistoupit k analýze jednotlivých momentů jazyka jako instituce. Půjde tedy o detailnější specifikování toho, v čem všem se můžeme dopustit chyby, kdy vzniká nepochopení nebo kdy můžeme být za svou řeč potrestáni.

V definici pojmu „instituce“ navazujeme na článek Patricie Y. Martinové *Gender As Social Institution*, v kterém Martinová kriticky hodnotí dosavadní (povětšinou sociologické) zkoumání problematiky instituce. Dle její interpretace můžeme v dějinách rozlišit dva typy přístupů k problému instituce. V prvním přístupu je instituce artikulována jako entita restriktivní či zavazující, která se aplikuje vůči aktérům zvenčí. V tomto pojetí instituce je zejména zdůrazňován aspekt normativní. Proti tomuto přístupu Martinová staví druhý typ zkoumání, který chápe instituce jako ideje, normy, přesvědčení.⁸³ V tomto případě jsou instituce analyzovány ve vztahu k hodnotám, které v lidských společnostech nabývají.

Na toto rozlišení, které Martinová činí, navazujeme a chápeme instituci ze dvou neodlučitelných hledisek: za prvé uvažujeme jazyk v souvislosti s určitým přesvědčením, které komunita sdílí a v souladu s nímž jedná. Instituce v tomto smyslu znamená, že jazyk jako jednání je

⁸³ „Nearly all conceptions depict institutions as controlling, obligating, or inhibiting, although some also note their facilitating and empowering effects In the mid-twentieth century, many sociologists equated social institution with ideas, norms, values, or beliefs with no attention to processes or practices. This narrow and static definition has been under challenge for some time by scholars who assert the centrality of practices in constituting social institutions.“ MARTIN, Patricia Yancey, „Gender As Social Institution“, str. 1251.

řízen implicitními normami. Za druhé je jazyk uvažován jako instituce zakazující, nařizující a trestající. V tomto druhém smyslu může docházet ke konfliktu mezi vlastními zvyky a tím, co se nám z vnějšku ukládá. Ve své řečové produkci jsme tak pod vlivem veřejných institucí normalizováni.⁸⁴ Uvedené dva aspekty instituce jazyka, tj. imanentní normy a normalizace, shrnujeme pod termín „normativita“.

Uvedená definice instituce může být částečně chápána jako vymezení vůči takovým teoriím, které pouze zdůrazňují negativní, „normalizující“ aspekt instituce. Jazyk sice může vystupovat jako instituce, která potlačuje jiné styly (oficiální jazyk), která nám jako ideologie vnucuje určité pojetí světa a subjektů, která je restriktivní a nařizující. Uvedené funkce jazyka by však byly nemyslitelné, pokud bychom řeč nevykázali z jejího vztahu k jednání a společenskému konsensu, tj. pokud by vždy již nebyla institucí, která podmiňuje naši řeč, poznání světa a i naše jednání.

Ve výčtu jednotlivých institucionálních momentů, které jazyk jako instituci konstituují, usilujeme o tematickou vyčerpanost. Zvolené momenty byly neustále zmiňovány v historicko-interpretací analýze děl Saussura, Peirce a Bourdieua. Nicméně aspirace na tematickou vyčerpanost se nemusí vždy realizovat, a proto tento výčet chápeme jako první pokus o to nějaký seznam vůbec podat, neboť na tomto poli filosofie jazyka se opravdu nesetkáme s nadbytečným množstvím literatury.

Samotné vypracování seznamu momentů jazyka jako instituce se nejprve zaměří na ty, které jsou jednoznačnými jazykovými institucemi. Jedná se o lexikon, oficiální jazyk, výslovnost a intonaci a na závěr jazyk jako symbol instituce. Po vymezení těchto výrazných jazykových institucí se budeme zabývat řečovými žánry, které tvoří přechodný bod k posledním aspektům jazykové instituce, tj. sdílenému mínění, jednání a moci. V těchto třech posledních podkapitolách budeme znovu, detailněji analyzovat vztah řeči k jednání, společenskému konsensu a k ostatním institucím.

84

Michel Foucault à l'épreuve du pouvoir : vie, sujet, résistance, str. 61.

1.4 Lexikon

Společný či naopak rozdílný lexikon je nesporně prvním momentem, co laika napadne v uvažování o normativitě jazyka. Střetnutí se s cizincem je explicitní a jednoznačnou zkušeností⁸⁵, které nám sděluje, že se buď musíme podříditi stejnému národnímu slovníku, nebo možnosti komunikace a vzájemného porozumění se scvrknou na minimum. Motiv jednoty, kterou zajišťuje tentýž slovník, a disperze, která je důsledkem užití slovníků různých, je velmi starý a stal se již tématem příběhu o Bábelu ve Starém Zákoně: „*Celá země mluvila jednou řečí, jedněmi slovy. Hospodin si řekl: „Hle, lid je zajedno a všichni mají jednu řeč. A toto je jen začátek jejich díla. Nic jim už nezabrání vykonat, cokoli si předsevzali. Nuže, sestoupíme a zmateme tam jejich řeč, aby jeden nerozuměl řeči druhého.*“ Na příběhu o Babylonské věži se nám ukazují dva aspekty lexikonu. Směrem dovnitř lexikon sjednocuje, stejná slova zajišťují jednotu těch, kteří daným jazykem hovoří. Naopak z perspektivy zvenčí jsou různé lexikony tím, díky čemu jsou patrné hranice a ztráta společného záměru. Podle interpretace Brenta A. Strawna⁸⁶ se stejně tak Babylonská věž měla stát symbolem jazykové a kulturní jednoty, na místo toho se však stala symbolem strachu z rozptýlení, které se nutně pojí s rozdíly v lexikonu

Lexikon bývá ze všeho nejčastěji chápán z perspektivy národního jazyka. O tomto závazném charakteru lexikonu nás přesvědčuje ona elementární zkušenost s cizincem, v které naše výpovědi jsou ve větší či menší míře nesdělitelné. Avšak jak již bylo řečeno, lexikon je pronásledován nekonečnou tendencí k disperzi, proto u národního lexikonu zůstat nemůžeme. Národní lexikon se specifikuje v slovníky určitých nářečí, profesí, oblastí vědeckého výzkumu atd.

Právě u těchto různých slovníků se zcela nejzřetelněji setkáme s tím, co Saussure nazývá pojmovou diferencí. „*V rámci téhož jazyka se všechna slova vyjadřující sousedící ideje vzájemně omezují. Synonyma jako francouzské redouter ‚obávat se‘, craindre ‚bát se‘, avoir peur ‚mít strach‘ nabývají svou hodnotu až ve vzájemném protikladu; kdyby redouter neexistovalo, přešel by veškerý*

⁸⁵ „Na studiu jazyků je nejnápadnější především jejich různost, jazykové rozdíly objevující se při přechodu z jedné země do druhé či dokonce z jedné oblasti do druhé. Zatímco rozdíly v čase pozorovateli často unikají, rozdíly v prostoru bijí do očí. Znájí je i divoši díky stykům s jinými kmeny mluvící jiným jazykem. Zvláště v důsledku těchto srovnávání si národ začíná uvědomovat vlastní konkrétní jazyk.“ SAUSSURE, Ferdinand de, *Kurs obecné lingvistiky*, str. 217.

⁸⁶ Viz http://global.oup.com/obso/focus/focus_on_towerbabel/ [cit. 2014-08-11].

jeho obsah na jeho konkurenty.“⁸⁷ Pokud tuto citaci vztáhneme na různé lexikony, pak se ukazuje, že je nemůžeme jednoduše odbýt jako „oborové žargony“. Každý slovník se svým spektrem pojmů, které nejsou zase obsaženy v dalších, nás zcela odlišným způsobem uschopňuje k postřehování pojmových rozdílů v řeči a rozumění. Slovník rybáře, který obsahuje několik názvů pro různé typy návnad (návnady zakrmovací, na tekoucí vodu, na stojatou vodu, hladinové návnady), je co do možností postřehnutí pojmových rozdílů nesrovnatelný s řečí laika, který je pouze schopen rozeznat návnadu od nástrahy.

Lexikon, který nás uschopňuje k různě detailním pojmovým postřehům, je neodlučitelně spjatý s určitým poznáním a jednáním. To jednak znamená, že slovník se specifikuje vzhledem k určité sféře jednání, s kterou jsem velmi intimně obeznámený. Zároveň slovník zpětně působí na mé jednání, neboť mi umožňuje danou sféru praxe detailněji poznávat právě díky tomu, že zdůrazní či vyzvedne jinak skryté rozdíly. Například v lékařském slovníku nalezneme množství názvů pro pohyb svalů (flexe, abdukce, radiální dukce, rotace, supinace, deprese, opozice, extenze, abdukce, ulnární dukce, pronace, elevace) právě proto, že lékaři zcela odlišným způsobem se svaly pracují a zároveň je i jinak poznávají. Pro ně pohyb ruky není prostě otáčením, ale je tím, na základě čeho mohou odhalit její špatnou funkci či jisté onemocnění.

Protože určité jednání, určitá oblast lidské praxe a přesvědčení vyžaduje konkrétní slovník, tento slovník sám se může stát symbolem určité znalosti a oprávněnosti k danému jednání. V lékařském prostředí by bylo zcela nepřipustné, pokud bychom namísto „ulnární dukce“ užíli „ohnutí ruky na stranu malíku“. Takový slovník by pravděpodobně znamenal zpochybnění naší znalosti a současně i naší kompetence k vykonávání činnosti. Závislost mezi slovníkem a jednáním je tedy oboustranná. Určité jednání vyžaduje specifický slovník, ale zároveň osvojení si tohoto slovníku je indikátorem, že jsme schopni příslušným způsobem jednat. Slovník mě uschopňuje k rozpoznání pojmových a percepčních rozdílů, které pro ostatní zůstávají skryté. Zároveň se slovník stává symbolem mé znalosti a kompetence.

Příběh o Babylonské věži byl ideálem jednotného díla, na kterém všichni pracovali společně, a tak disponovali tímž lexikonem. Pokud však lexikon vztáhneme k množství činností lidské společnosti, lexikon se nám štěpí do množství různých typů. Každé sféře lidského působení jsou vlastní jiné formy jednání, zároveň s tím i rozdílné poznání okolností, a tedy i jiný slovník. Proto snaha vysvětlit lidskou zkušenost prostřednictvím jednoho, obecného slovníku by měla za důsledek zásadní ochuzení naší zkušenosti.

⁸⁷

Tamtéž, str. 143.

1.5 Oficiální jazyk

„Gdyž sa nejaký národ potrebuje proždúrnuť, lebo, jak sa včil říká, zviditeľniť, postaví si škole a zepíše spisovný jazyk. To sa dělá tak, že sa povi, že tajak sa mluví v nejakěj potentátama vybranej dědině, že to sa zapíše a ostatní sa přinutíja, aby též tak mluvíli a psali. Sami uznáte, že to moc demogratycké není, a proto sa to na Valasku nedělá. My nigdy nikiho do ničeho nenutíme. My sice máme svojego samozvaného krála, ale máme aj samozvaného prezidenta, my sice máme valaskú gořalku - borovičku, ale gdo chce, može piť třebas slivovicu, u nás si holt každý dělá, co chce, a može sa všecko. A co sa jazyka týče, gdyž negdo napíše nejakú knížku, napíše si ju tajak chce a napíše do něj vysvětlivky, aby temu rozuměli aji v iných dědinách a třebas až za Hranicama a dál, lebo Valachů je tak málo, že pro tu belinu nemá cenu žádné knížky psat.“⁸⁸

Z této půvabné ukázky ze *Slovníku valašského jazyka* jsou bezprostředně patrné dvě hlavní charakteristiky oficiálního jazyka, kterým se v této podkapitole budeme věnovat. První spočívá v tom, že oficiální jazyk je definován skrze svůj střet s běžným jazykem. Tendence jazyka k disperzi je potlačována jednotnými aspiracemi oficiálního jazyka. Za druhé je patrný vztah oficiálního jazyka k moci. Právě to je důvodem, proč si Valaši na protest oficiální moci zvolili svého vlastního prezidenta či krále.

Lexikon, výslovnost, řečové žánry atd. mají v souladu s příběhem o Babylonské věži tendenci k mnohosti. Stejně jako lidská praxe se člení do množství různých povolání, vědeckých oborů, míst života, tak se člení i jazyk v rozmanitost slovníků, výslovností, nářečí atd. Zdá se, že tendence ke sjednocení není něčím, co by „přirozeně“ patřilo k vývoji jazyka. Ovšem snaha o jednotu, zavedení homogenní sféry je tím, co charakterizuje oficiální jazyk.

Saussure střet mezi rozmanitostí běžně mluveného jazyka a oficiálním jazykem formuluje jako konflikt mezi sférou přirozenou a umělým produktem. „*Je možné odlišit přirozený, organický vývoj určitého konkrétního jazyka od jeho umělých forem, jako je literární (spisovný) jazyk, které jsou dány faktory vnějšími a tedy neorganickými?*“⁸⁹ Záměrem této Saussurovy formulace není předpokládat jazyk s „přirozeným“ vývojem (neboť jazyk je sociální institucí), ale poukázat na

⁸⁸ Viz <http://www.divadloschod.cz/val.atheny/?id=jazyk> [cit. 2014-08-10].

⁸⁹ SAUSSURE, Ferdinand de, *Kurs obecné lingvistiky*, str. 57.

zásadní rozdílnost mezi jazykem získaným lingvistickým zkoumáním a jazykem oficiálním. Jazyk jako předmět lingvistiky je výsledkem čistě deskriptivního postupu. V souladu s ideálem vědecké lingvistiky, která má pouze konstatovat stav věcí, by byla jakákoliv preskripce zcela nepřijatelná. Oproti tomu oficiální jazyk Saussure charakterizuje jako entitu zcela restriktivní, nařizující, která rozhodně není s běžným jazykem slučitelná.

Oproti Saussurovi zde nechceme tvrdit, že běžný jazyk a jazyk oficiální jsou dvě, zcela neslučitelné entity, nebo že by lingvistika mohla zaujmout zcela deskriptivní postoj. V konfliktu mezi oficiálním a běžným jazykem se jedná o střet mezi dvěma aspekty instituce, které jsme formulovali výše. Běžně mluvená řeč je řízena a kontrolována imanentními pravidly, kterých si mluvčí vůbec nemusí být vědom. Tato pravidla nejsou povětšinou veřejně vyhlášovaná, nýbrž řídí naše jednání jako zvyk. V případě oficiálního jazyka se však jedná o nařízení, které se nám zvenčí ukládají. V tomto případě se jedná se o proces „normalizující“.

Střet imanentní a vnější restriktivní normy bychom mohli dále osvětlit prostřednictvím jejich odlišného vztahu k jednání. Na jednu stranu se s mnohostí oblastí lidské praxe, míst lidského žití atd. jazyk člení v různost výslovností, lexikonů a řečových žánrů. Proti této tendenci vystupuje jazyk oficiální, který jako kodifikovaná verze běžného jazyka připouští pouze jednu správnou výslovnost. U oficiálního jazyka dochází k oddělení od sféry praxe, neboť jeho *raison d'être* je možnost uplatnění ve všech oblastech jednání a života. I když platí, „že to moc demogratycké není.“

Potřeba zavést jednotný jazyk je ze všeho nejčastěji ztotožňována s fungováním státu. Stát jako centralizující orgán vyžaduje jednotnou administrativu a na základě této potřeby je oficiální jazyk legitimizován jako nutný prostředek. „*Jakmile však civilizace v průběhu svého vývoje styk mezi lidmi znásobuje, vybere se jistou mlčenlivou dohodou jeden z existujících dialektů k tomu, aby byl nástrojem, který zprostředkuje vše, co se národa jako celku týká.*“⁹⁰ Zde je ovšem třeba spíše zdůraznit vztah oficiálního jazyka k moci,⁹¹ než nutnost vytvoření jednotné sféry komunikace. Oficiální jazyk vždy předpokládá mocenský akt, který ho ustanoví jako jediný legitimní styl. Bourdieu tuto moc pojímal jako násilnou, která je vykonávána dominující skupinou v

⁹⁰ SAUSSURE, Ferdinand de, *Kurs obecné lingvistiky*, str. 221.

⁹¹ „*Každé společenské jednání sice nemá autoritativní strukturu a není vládnutím. Ve většině oborů společenského jednání však hraje autoritativní moc velmi značnou úlohu. A to i tam, kde by to člověka ani nenapadlo. Tak např. I v užívání jazyka. Vždyť k vytvoření velkých jednotných literně jazykových společenství přispěl velice často rozhodujícím podílem autoritativní příkaz vládnoucí moci, jímž se nějaký dialekt povýšil na úřední jazyk.*“ WEBER, Max a ŠKODA, Jan J., ed. *Autorita, etika a společnost: pohled sociologa do dějin*, str. 48.

společenských vztazích. Zapomněl však zdůraznit, že tato moc musí být veřejně projevovaná a veřejností přijímaná. Pak už je vcelku sekundární, zda oficiální jazyk legitimizuje stát, dominující skupina atd.

Skutečnost, že oficiální jazyk předpokládá mocenské ustanovení, poukazuje na jeho souvislost s etablovaným systémem vnějších institucí. Oficiální jazyk jako styl, který je veřejně vyhlášen a kodifikován, je zcela esenciálně závislý na instituci školství, práci gramatiků, ale i spisovatelů. „*Tato výroba výrobních nástrojů – kam patří slovní a myšlenkové figury, žánry, legitimní způsoby a styly a obecněji vzato všechny promluvy, jejichž smyslem je získat status „authority“ a být citovány jakožto ukázka „náležitého úzu“ – uděluje svému vykonavateli moc nad jazykem, a prostřednictvím toho i moc nad prostými uživateli jazyka a nad jejich kapitálem.*“⁹² Oficiální jazyk se od běžného dále liší v tom, že gramatikové, spisovatelé a instituce školství nad ním vykonávají svou vůli, zatímco běžný jazyk se vůli jednotlivce či společnosti vymyká.

Oficiální jazyk je explicitním předpisem, který je vyučován ve školách, kontrolován gramatikami a lexikony. Právě jako veřejně vyhlášené nařízení je kompatibilním doplňkem k normám, které jsou naší řeči zcela imanentní. Proto, abychom mohli působit v postech nadaných mocí či vlivem, tj. ve sféře veřejné, je adekvátní užití oficiálního jazyka neodmyslitelným předpokladem.

⁹²

BOURDIEU, Pierre, *Co se chce říct mluvením*, str. 33

1.6 Instituce symbolizovaná jazykem

Jazyk nejen funguje jako instituce, ale zároveň se díky své vlastní sebe-reflexivitě může stát symbolem instituce. Tento dialektický vztah mezi znakem a institucí je něčím, co k jazyku neodmyslitelně náleží. Pro názornost se pokusíme tuto tezi vysvětlit na příkladu latinského jazyka. Již v kapitole Lexikon jsme zmínili, že slovníky se specializují vzhledem k oblastem jednání. S diferencovanějším způsobem jednání vůči světu je třeba i slovník s jemnějšími pojmovými rozdíly a zároveň s jemnějším slovníkem souvisí i detailnější poznání dané oblasti. V tomto smyslu je určitý slovník uvažován jako příznak toho, že se mluvčí v tomto oboru vyzná a velmi detailně ho poznává. Tento vztah ovšem může být převrácen a slovník, který byl v prvním případě uchopen jako důsledek jednání a znalosti, se stává tím, co k danému jednání a poznávání uschopňuje. Latinský slovník je nutnou podmínkou pro to, aby lékaři bylo dovoleno vykonávat jeho funkci a aby jeho znalost byla veřejně uznána.

Tento dialektický vztah mezi jazykem na jedné straně, a poznáním s jednáním na straně druhé se pokusíme uchopit prostřednictvím dvou aspektů instituce. Zatímco v prvním případě slovník fungoval jako imanentní norma lékařova poznání a jednání, v druhém případě se tento slovník stává veřejně přijatou institucí, která je tím, na základě čeho je znalost a kompetentnost k určitému jednání teprve uznána.

Totéž můžeme analogicky ukázat na oficiálním jazyce. Oficiální jazyk čerpá svou autoritu z moci, která ho legitimovala, a ze systému institucí (gramatika, školství), které jeho pozici neustále potvrzují. Stejně jako v případě latinského jazyka se ovšem může stát, že oficiální jazyk sám se stane symbolem moci. V tomto případě je to právě oficiální jazyk, který funguje jako kritérium, zda mluvčí budou vpuštěni do vysokých pozic politiky či do instituce školství atd.

Bourdieu tento vztah formuluje jako vzájemnou potřebnost mezi symbolickou mocí a symboly moci. *„Není symbolické moci bez symboliky moci. Jak jasně ukazují paradigmatické případy, totiž sképtron a tresty za protiprávní nošení uniformy, symbolické atributy jsou veřejnou manifestací, a tedy oficiálním stvrzením jisté delegační smlouvy: hermelínový límec a tóga zvěstují, že se soudci či lékaři přiznávají právo odůvodněné (s kolektivním uznáním) se vyhlášovat za soudce či lékaře, a že jejich impozantní póza (imposture) – nárok deklarovaný vnějším vzhledem – je legitimní. Specificky jazyková kompetence – někdejší lékařská latina, výřečnost zplnomocněnců – je*

*zároveň jedním z projevů kompetence jakožto práva na slovo a na moc uskutečňovanou skrze slovo.*⁹³

Jazyk sám se může stát symbolem instituce, a tak působit na naše jednání a mentální struktury. Latinská mluva lékaře a jeho bílý plášť, oficiální jazyk prezidenta jsou tím, co nás přesvědčuje o tom, že se jedná o osoby kompetentní, které s ohledem na svůj status a vědění jsou schopny vykonávat činnost, která jim náleží. Jazyk se stává symbolem moci a určitého vědění, a jako takový je nutným předpokladem pro možnost realizovat určité jednání. Pokud tedy chceme v určité oblasti působit, zcela nutným předpokladem je se těmto normám podřídit.

⁹³

Tamtéž, str. 50.

1.7 Výslovnost a intonace

Pokud se ze všeho nejdříve zaměříme na naši praktickou zkušenost, pak můžeme bezprostředně konstatovat, že výslovnost, intonace a tón hlasu jsou pro řeč zcela ústřední a působí jako momenty normativní. Logopedie se nás snaží přesvědčit, že nesprávná výslovnost hlásky ř je defekt, který může být odstraněn. Ironická intonace způsobí, že smysl výpovědi bude brán zcela odlišně, než pokud by byla pronesena vážným tonem. Určitý tón hlasu na mě může působit věrohodněji než například hlas pisklavý. Různé polohy hlasu nejsou o nic méně normativní, než je jazyk oficiální.

O skutečnosti, že výslovnost je momentem zásadně normativním, referuje příběh ze Starého Zákona o slově „šibolet“. „Gilead'ané se ho ptali: ‚Nejsi Efraimec?‘ Když odpověděl: ‚Nejsem,‘ vyzvali ho: ‚Tak řekni: Šibolet.‘ Když ale řekl: Šibolet (protože to neuměl vyslovit správně), popadli ho a zamordovali. Tenkrát u těch jordánských brodů padlo 42 000 Efraimců.“ (Sd 12,5) Tento příběh asi ze všeho nejdříve (tedy kromě hrůzy nad tím, jak Gilead'ané byli brutální) vzbudí otázku, proč Efraimec nebyl schopen vyslovit slovo šibolet správně?

Abychom na tuto otázku odpověděli, musíme se vrátit k Saussurově pojetí fonologického systému. Stejně jako hodnota znaku je určena na základě difference od ostatních znaků, tak i každý foném je specifikován prostřednictvím difference od zbytku systému.^{94 95} V případě, že určitý foném nemá v rámci systému žádný protiklad, pak jeho specifikace je mnohem vágnější než u těch systémů, v kterých fonologický protiklad má. Pokud se po tomto exkursu vrátíme k příběhu šibolet, pak Efraimec nebyl schopen toto slovo vyslovit správně, neboť v jeho nářečí (na rozdíl od nářečí Gilead'anů) nebyl obsažen fonologický rozdíl mezi hláskami š a s. V tomto smyslu spadají různé výslovnosti, tony hlasu, artikulační schopnosti atd. do normativní sféry jazyka, neboť zavazují jak řečovou produkci, tak určují možnosti sluchové percepce.

Výslovnost, intonace, tón hlasu atd. jsou v příběhu Šibolet zároveň tím, prostřednictvím čeho může být mluvčí identifikován. Výslovnost je prostředkem k odkrytí toho, z jakého národa

⁹⁴ „Pro jejich klasifikaci (fonémů) není zdaleka tak důležité vědět, z čeho se skládají, jako čím se jeden od druhého liší. Negativní faktor totiž může být pro klasifikaci důležitější než faktor pozitivní.“ SAUSSURE, Ferdinand de, *Kurs obecné lingvistiky*, str. 75.

⁹⁵ „Fonémy jsou především entity protikladové, relační a negativní.“ Tamtéž, str. 146.

mluvčí pochází (například ruský přízvuk v češtině), z jaké oblasti státu (nářečí valašské) nebo dokonce z jaké sociální skupiny (slang typický pro nižší vrstvy). Určitá výslovnost či intonace může dokonce sloužit k odhalení určitých přesvědčení o světě. Podle Bachtinovy teorie se výběr určité intonace řídí očekáváním, zda určité stanovisko bude posluchačem schváleno nebo naopak odmítnuto. „V našem příkladu se intonace zrodila z touhy obou rozmlouvajících po jaru a z jejich společné rozmrzelosti nad příliš dlouhou zimou. O tuto entymematickou shodu jejich hodnocení se opírala sama intonace i jasnost a přesvědčivost jejího základního tonu. V atmosféře vzájemného pochopení se mohla nerušeně rozvinout a diferencovat v mezích tohoto základního tonu. Avšak nebýt této bezpečně předpokladatelné „hromadné podpory“, intonace by se vyvíjela jiným směrem, zkomplikovaly by ji jiné tony – nejspíše tony apelu, zlosti na posluchače – anebo by se nakonec stáhla, sama sebe zredukovala na minimum. Když člověk předpokládá, že ten druhý s ním nebude souhlasit či si není jist jeho souhlasem, pochybuje o něm, intonuje svá slova jinak a hlavně vůbec jinak konstruuje celou promluvu.“⁹⁶ Užití určité intonace není libovolné, nýbrž je kontrolováno tím, zda aktéři komunikace své vidění světa sdílí nebo se díky němu zásadním způsobem rozcházejí.

Funkce výslovnosti identifikovat původ mluvčích je podle Fairclougha využívána oficiálním jazykem. Výslovnost, která je vlastní vyšším vrstvám, se stává vstupenkou do světa slávy a moci. Zatímco jiné formy výslovnosti, které jsou typické spíše pro vrstvy nižší, jsou zcela jednoznačně označeny jako nepřijatelné. „Standard English is an asset because its use is a passport to good jobs and positions of influence and power in national and local communities. This applies naturally enough to standard English as a written form, but also to standard spoken English including the use of forms of **Received Pronunciation (RP)** – the type of pronunciation which most politicians, television and radio reporters, university teachers, senior industrial managers, senior civil servants use, which is precisely my point.“⁹⁷

V uvedené citaci chce Fairclough zejména zdůraznit, že přístup na vládnoucí posty je nespravedlivý, protože determinovaný společenským původem uchazečů. Fairclough ovšem přehlíží jiný aspekt, který je zde stejně důležitý. Oficiálním jazykem kodifikovaná výslovnost se při pohovoru o práci stává pro zaměstnavatele známkou, že žadatel ví, co se při takovém pohovoru „sluší a patří“. Nemusí nutně jít o projev společenského znevýhodnění (i když v mnoha případech o

⁹⁶ BACHTIN, Michail Michajlovič a SVATONĚ, Vladimír, ed. *Formální metoda v literární vědě: kritický úvod do sociologické poetiky*, str. 239.

⁹⁷ FAIRCLOUGH, Norman. *Language and power*, str. 58

něj jít může), ale spíše může jít o požadavek přizpůsobit se stejným veřejným preskripcím, jako to činí dotazující.

Výslovnost, intonace, tón, ale i barva hlasu jsou pro naši řeč stejně ústřední jako správný výběr lexikonu, náležité užití oficiálního jazyka či symbolů moci. Pokud si přejeme, aby naše řeč byla pochopena v intenci toho, co chceme říci (a kdo vlastně by si to nepřál), musíme být stejně obezřetní ohledně modalit hlasu. Pouze správná řeč může disponovat mocí, neboť v opačném případě nás může očekávat i výsměch.

1.8 Řečové žánry

Saussura jsme několikrát kritizovali za to, že v zájmu vědeckého přístupu k jazyku požadoval takovou lingvistiku, jejímž předmětem bude jazyk oddělený od jednání a vnějších institucí. Dosud jsme však sami neposkytli žádné argumenty, které by potvrdili naše tvrzení, že do jazyka jako instituce i tyto „nejazykové“ momenty bezesporu patří. Lexikon, oficiální jazyk, symboly moci i výslovnost jsou fenomény, které se zdají být dost dobře analyzovatelné i v rámci autonomního jazyka. Tento nedostatek se pokusíme odstranit pojednáním o řečových žánrech.

Jazyk jako instituci jsme definovali jako systém imanentních norem, které jsou naší řeč vlastní jako určitý zvyk, a zároveň jako systém preskripcí, které v případě oficiálního jazyka jsou veřejně vyhlášeny a kodifikovány. Zatím jsme se zabývali jen separátními prvky jazyka, a proto otázka zní, v čem tyto elementy tvoří nějaký celek? Respektive jak se tyto normativní aspekty jazyka konstituují?

Pokud bychom se pokusili tuto otázku zodpovědět pomocí Saussura, pravděpodobně bychom nebyli příliš úspěšní. Pro Saussura se otázka konstituce jazykových norem zřejmě rovnala dotazu, zda jazyk byl skutečně ustanoven na základě společenské smlouvy a kdy že se ta smlouva odehrála.⁹⁸ Podle Saussura systém jazyka, tj. asociativní a syntagmatické vztahy mezi znaky,⁹⁹ byl zděděn po předchozích generacích. Proti tomu se staví věta, která je volnou kombinací znaků. Saussure sice nikdy nestanovuje jasnou hranici mezi zvykovou normou syntagmatu a volnou kombinací věty,¹⁰⁰ nicméně zůstává pravdou, že možnost zvykových norem na úrovni větších řečových celků nepřipouští. Zvykové spojení se vždy realizuje v omezeném množství znaků a jsou jednotkami vcelku úspornými.

⁹⁸ SAUSSURE, Ferdinand de, *Kurs obecné lingvistiky*, str. 101.

⁹⁹ „Vztahy a rozdíly mezi jazykovými termíny se větví do dvou zřetelných oblastí. Z jedné strany vystupují v promluvě slova mezi sebou v důsledku svého zřetězení do vztahů založených na lineárním charakteru jazyka, a ten vylučuje možnost vyslovení dvou prvků zároveň. Z druhé strany, vně promluvy, se ta slova, jež mají něco společného, v paměti navzájem asociují.“ Tamtéž, str. 150–151.

¹⁰⁰ František Čermák v poznámkách píše: „Je však třeba si uvědomit, že v oblasti syntagmatu není ostrý předěl mezi faktem jazyka, jenž je známkou kolektivního úzu, a faktem mluvy, jenž závisí na individuální volnosti. V celé řadě případů je obtížné určitou kombinaci jednotek zařadit, neboť k jejímu vytvoření se sešly faktory obojího druhu, a to v těžko rozlišitelných proporcích.“ SAUSSURE, Ferdinand de, *Kurs obecné lingvistiky*, str. 154.

Avšak nám nic nebrání v tom, abychom uvažovali zvykové normy nejen na úrovni syntagmat (re-lire, contre tous, la vie humaine, Dieu est bon),¹⁰¹ ale i vzhledem k větším řečovým celkům jako je projev, novela, poděkování školiteli v diplomové práci atd. Všechny tyto řečové celky jsou řízeny množstvím pravidel a norem, které jsou rovněž zvykové povahy. Bachtin tyto celky definuje jako řečové žánry. *„Používání jazyka se uskutečňuje ve formě individuálních konkrétních výpovědí účastníků jednotlivých oblastí lidské činnosti. Tyto výpovědi odrážejí specifické podmínky a cíle každé této oblasti, a to nejen svým obsahem (tematickým) a jazykovým stylem, to znamená výběrem lexikálních, frazeologických a gramatických prostředků jazyka, ale především svojí kompoziční stavbou. Všechny tyto tři momenty [...] se nerozlučně spojují v celek výpovědi a jsou stejně determinované specifikem dané sféry styku. Každá jednotlivá výpověď je, přirozeně, individuální, a každá sféra aplikace jazyka si vypracovává vlastní relativně stabilní typy výpovědí, které nazýváme řečovými žánry.“*¹⁰²

U řečových žánrů se konečně prokazuje teze, že jazyk zcela neodmyslitelně souvisí se specifickou oblastí jednání. Stejně jako se jednání ustavuje ve zvyk, tak se i konstituují zvykové formy řeči, které naši řeč zavazují. Proto při jejich konstituci či interpretaci musíme vzít v potaz jejich souvislost s jinými sociálními normami. *„Un genre est un programme de prescriptions positives ou négatives, et de licences qui règlent aussi bien la génération d'un texte que son interpretation; elles ne relèvent pas du système fonctionnel de la langue, mais d'autres normes sociales.“*¹⁰³ Výpověď *„Kde soudruzi v NDR udělali chybu.“* není sama o sobě sebe-evidentní, nýbrž předpokládá poznání dalších sociálních norem, které tuto výpověď osvětlují. Mezi to, co je nutné při interpretaci řečových žánrů vzít v potaz, řadíme sdílené mínění, zvykové jednání a vnější instituce, které udílí řeči moc. Tyto momenty budou předmětem následujících kapitol.

Díky souvislosti řečových žánrů s oblastí jednání můžeme konečně odpovědět na otázku, v čem se konstituují specifické slovníky, výslovnosti atd. Řečové žánry ze své tematické zaměřenosti čerpají určitou jednotu, která umožňuje, aby se v nich konstituovali slovníky, intonace atd. se stejným zaměřením. Právní slovník se netvoří tím, že by se jednotlivé entity práva označovali, ale konstituje se ve výpovědích na právnícké téma, tj. v řečových žánrech, které jsou typické pro oblast práva. (Určitou výjimku bezesporu tvoří lékařský slovník, neboť v případě latiny se jedná o mrtvý jazyk).

¹⁰¹ Tamtéž, str. 150.

¹⁰² BACHTIN, Michail Michajlovič, *Estetika slovesnej tvorby*, str. 266.

¹⁰³ RASTIER, François, *Sens et textualité*, str. 37.

Řečové žánry jsou velmi důležitým mezníkem, který činíme v rámci našeho zkoumání jazyka jako instituce. Dosud jsme se zabývali momenty, které jsou zcela jazykové. Řečové žánry však poukazují na skutečnost, že porozumění a konstituce řeči, vyžaduje obeznámenost s jednáním, přesvědčením společnosti a s vnějšími institucemi. Pochopení jazyka jako instituce se tak ukazuje být bez zavedení „nejazykových“ termínů jako sdílené mínění, jednání a moc zcela nemožné.

1.9 Sdílené mínění

Teze, že jazyk je sociální institucí, je ve vědeckém diskursu vcelku neproblematicky přijímána. S tímto tvrzením jsou schopni se ztotožnit představitelé analytické filosofie (Searle),¹⁰⁴ sociologie (například Coleman),¹⁰⁵ ale i psychologie (Charles H. Judd).¹⁰⁶ Společným znakem většiny těchto přístupů je, že instituci jazyka pojmají jako lidský artefakt, který je analyzován co do lexikálních a gramatických momentů, přičemž takové momenty jako řečové žánry, jednání, vztah jazyka k ostatním institucím atd. jsou povětšinou ze zkoumání vypuštěny. Pouze J. Searle a z těch méně známých jmen například Robert F. Port¹⁰⁷ se analýze vztahu jazyka k jednání a společenským institucím věnují. Přesto i tyto teorie shledáváme nepřijatelné, neboť nedostatečně (či vůbec) vykazali vztah jazyka k sdílenému přesvědčení o světě, které nás v našem jednání zavazuje a které je podmínkou našeho porozumění řeči.

Pokud zde tvrdíme, že sdílené mínění nesporně patří mezi normativní momenty řeči, pak si pod tím mnozí představí, že jde o jisté fixované kulturní významy v podobě pořekadel, „hlášek“ z filmů atd. Téměř každému, ačkoliv nad fungováním jazyka nikdy nepřemýšlel, musí být jasné, že výpověď „plavat jako paní Radová“ není sebe-evidentní. Tato výpověď nesporně předpokládá zapojení do určitého kulturního okruhu, v kterém se tato výpověď užívá, cituje, zneužívá atd. „*Mezi slovem a předmětem, promluvou a promlouvající osobností se rozprostírá neprodyšné, často obtížně průchodné prostředí jiných, cizích promluv o stejném předmětu, na stejné téma. A promluva se může stylově individualizovat a tvarovat právě jen v procesu dynamické součinnosti s tímto specifickým prostředím.*“¹⁰⁸ Porozumění této „hlášce“ nakonec ani nevyžaduje, abychom daný film

¹⁰⁴ SEARLE, John R. *The construction of social reality*.

¹⁰⁵ COLEMAN, James S., „Social Institutions and Social Theory“.

¹⁰⁶ JUDD, Charles H., „The Nature of Social Institutions, Social Forces“.

¹⁰⁷ PORT, Robert F., *Language is a social institution*.

¹⁰⁸ Citace pokračuje: „Každá konkrétní promluva nachází totiž vždy předmět, na který je zaměřena, jako předmět, o kterém se už mluvilo, s kterým se už polemizovalo, který už byl hodnocen; předmět je zacloněn nebo naopak osvěcen už proslovenou cizí promluvou o něm. Předmět obestírají a prostupují obecné myšlenky, mínění, cizí soudy, poznamenávají jej cizí akcenty. Promluva zaměřená na svůj předmět překračuje práh tohoto dialogicky rozbouřeného a napjatého prostředí cizích promluv, soudů a akcentů, zaplétá se do jejich složitých vzájemných vztahů, s některými promluvami se ztotožňuje, od jiných se distancuje, kříží se s dalšími. Celý tento proces může promluvu podstatným

viděli. (Obzvláště zajímavý je fakt, že této výpovědi všichni rozumí, ale nikdo si už nepamatuje, v jakém filmu byla pronesena. Z toho důvodu se nám nepodařilo původní zdroj zjistit.)

Naši výchozí tezi je, že pro konstituci a zároveň porozumění výpovědi je ústřední znalost ustálených vzorů chování, sociálních norem a dalších institucí, které tvoří rámec konstituce významu. Abychom toto tvrzení podepřeli, je nejdříve nutné přistoupit k analýze problematiky poznání (tj. problém epistemologický) a poznávaného předmětu (tj. problém ontologický). Ukazuje se, že vysvětlení fungování jazyka vyžaduje zodpovězení mnohem fundamentálnějších otázek, než které jsou otevírány v lingvistických zkoumáních. Tuto problematiku se pokusíme objasnit prostřednictvím filosofie Charlese S. Peirce.

Základním momentem Peircovy teze, že součástí instituce jazyka jsou sdílená mínění o světě, je jeho teorie kategorií. V návaznosti na Kantovu *Kritiku čistého rozumu* Peirce rozlišuje tři typy kategorií, které jsou nezbytným předpokladem poznání. Jedná se o kategorii kvality (Quality), vztahu/objektu (Relation/Object) a reprezentace (Representation).¹⁰⁹ Peirce odmítá, že mezi kvalitou našeho vnímání a objektem vnímání by mohl být bezprostřední vztah poznání. Poznání se nerealizuje jako izolovaný intuitivní akt, nýbrž je výsledkem inference.

Pokud poznání uchopíme jako inferenci, pak hlavním zdrojem poznání není smyslová zkušenost, ale je jím určité poznání komunity, do které mluvčí patří, tj. poznání světa je ze své podstaty společensky a historicky situované. Pojmem situovanosti poznání se ovšem nechce zdůraznit situovanost v určité teoretické konceptualizaci světa (i když i tato sféra může být samozřejmě v této tezi implikována), ale zejména vztah poznání k zvykovému jednání té dané společenské skupiny. Respektive, skutečnost, že jsme o něčem přesvědčeni, se projevuje v tom, že jednáme v určitých situacích vždy stejným způsobem. Naše jednání vykazuje pravidelnost, právě protože jsme přesvědčeni, že fakta reality jsou takové a ne jiná. Odtud se již dostáváme k známé Peircově tezi, že význam znaku je zvyk jednání. Abychom porozuměli určitému znaku, musíme být obeznámeni s jednáním a přesvědčením dané komunity.

Ukazuje se nám, že vztah mezi znakem a poznáním je velice komplikovaný, a proto se ho pokusíme zde ještě jednou zpřesnit. Za prvé určitý zvyk je podmíněn osvojením si poznání. Toto poznání světa si však nemůžeme osvojit jinak, než že nám bude sdělena v řeči jako určité svědectví. V základu poznání světa stojí jazyk. Na druhou stranu významy jazyka jsou podle Peirce

způsobem formovat, to vše se může ukládat do jejích významových vrstev, komplikovat její expresi, ovlivňovat její celkovou stylovou tvářnost.“ BACHTIN, Michail Michajlovič. *Román jako dialog*, str. 55–56.

¹⁰⁹ PEIRCE, Charles Sanders et al., *The essential Peirce*, sv. 1, str. 42.

předznamenány jednáním, tzn., dokud v určité komunitě nedojde ke zpochybnění nějaké části reality, dokud nedojde ke změně jednání, tak by se neměla odehrávat ani změna v jazyce.

Z toho můžeme vyvodit, že na jednu stranu jazyk působí jako norma v tom smyslu, že nás neustále utvrzuje v přesvědčení, které je skupině vlastní. Působí tak jako potvrzující síla statusu quo a vymezuje sféru našeho porozumění. Na druhou stranu jednání působí jako norma vůči jazyku, neboť pokud dojde ke změně jednání, jazyk se této změně musí nutně přizpůsobit. Pokud by se jazyk nepřizpůsobil, pak by to znamenalo, že znak by měl jiný význam než to, co je vlastní našemu zvykovému jednání. Každá komunita se používáním určitého jazyka neustále zavazuje k určitému přesvědčení o světě, které je realizováno jako zvykové jednání. Jinými slovy sdílené mínění je nutným předpokladem toho, aby naše řeč byla realizována správně, a jako takové spadá do normativního charakteru jazyka.

Peircovu tezi, že jednání je vázáno společenským konsensem dané komunity, je třeba doplnit o poukaz, že tento společenský konsensus se vždy ustavuje ve vztahu k institucím, které již nejsou imanentní normou jednání, ale jsou oficiálně vyhlášené a ustanovené. Na tento moment mluví Bourdieu ve své analýze sociální dynamiky. Určitý styl jednání si osvojují z marketu, který je určitým rozložením sil, tj. společenská hierarchie se ustanovila v systému institucí. Z toho důvodu je habitus nejen určitým poznáním světa, ale i poznáním pozice své komunity a hodnoty jejího stylu.¹¹⁰ Tento vztah sdíleného mínění k institucím moment budeme detailněji analyzovat v kapitole o zvyku a moci.

Sdílené mínění, které se konstituuje ve vztahu k praxi komunity a ustanovenému systému institucí, je jedním ze základních předpokladů porozumění řeči. Teprve se zavedením sdíleného mínění jako jednoho z konstitutivních momentů institucionality jazyka jsou o něco jasnější problémy překladu, nepřevoditelnost téže výpovědi v různých praktických kontextech atd. Jazyk je, jak poukazuje Herder, nevyčerpatelná pokladnice lidského vědění.¹¹¹

¹¹⁰ BOURDIEU, Pierre, *Co se chce říct mluvením*, str. 68.

¹¹¹ HERDER, Johann Gottfried von a BINDER, Jan, ed. *Uměním k lidskosti: úvahy o jazyce a literatuře*, str. 91.

1.10 Jednání a zvyk

Zvyk vůbec nemá dobrou pověst. V každodenních rozhovorech slovo „zvyk“ povětšinou evokuje význam slova „zlozvyk“ nebo se přinejmenším stává synonymem pro mechaničnost, determinovanost, bezmyšlenkovitost. Zvyk vystupuje jako antagonistický protipól vůči volbě a jednání a pro jeho pozitivní pojetí se nezdá být v běžné komunikaci místo. O nic jednodušší to zvyk nemá na poli filosofickém. Uznání se mu dostává pramálo, významnější roli hraje jen v Aristotelově *Etice Nikomachově*, v Humově teorii poznání a u několika dalších autorů (například Felix Ravaisson), kteří se ovšem nechtou natolik, aby pro pověst zvyku něco udělali.

Pokud jazyk má fungovat jako most mezi dvěma vědomími (aniž bychom chtěli tvrdit, že vědomí je možné bez jazyka nebo mu předchází), představa zvyku musí dříve či později vystoupit. Pro Saussura se zvyková povaha jazyka nejzřetelněji akcentuje právě tehdy, když jazyk uvažuje jako překrývající se s životem společnosti. *„Jazyk je v každém okamžiku – a tento ohled je nadřazen všem ostatním – záležitostí všech. Je ve společnosti rozšířen a slouží ji, je čímsi, co každý jedinec užívá celý den. V tomto ohledu ho nelze nijak s ostatními institucemi srovnávat.[...] Ze všech společenských institucí nabízí jazyk nejmenší možnost iniciativity. Se životem společnosti tvoří jediný celek, a tento život, sám o sobě přirozeně inertní, se především projevuje jako konzervační faktor.“*¹¹² Jazyk se se společností překrývá a v ní funguje jako to, co jí (a sebe) konzervuje.

Ovšem ani v otázce zvyku neunikneme známému Saussurovu dualismu, který vzniká s jeho požadavkem vědecké lingvistiky. Na jedné straně máme po předchozích generacích zděděný zvykový systém jazyka, který je konzervován. V protikladu k němu stojí akt řeči, který stojí mimo vlastní zájem lingvistiky. Zvykový, konzervační charakter jazyka je uchopen odděleně od jednání a je s jednáním nesouměřitelný. Saussure se tak v ničem nevymyká schematickému pojetí zvyku, které staví do protikladu mechanické, nevědomé podřízení systému jazyka a svobodu v aktu řeči.

Jediné smysluplné pojetí zvyku se zdá být takové, které ho uchopí jako imanentní pravidlo jednání. V tomto pojetí zvyk není hotovou věcí, není vlastností či habitem jednajícího, nýbrž se realizuje v jednání a od tohoto jednání je neoddělitelný. Zvyk nestojí k jednání v protikladu, nýbrž se vzájemně předpokládají. Pokud odmítneme pojímat zvyk jako nějakou dispozici v duši jednajícího, pak se musíme nutně ptát, na základě čeho se zvyk konstituuje? Podle Peircovy teorie

¹¹² SAUSSURE, Ferdinand de, *Kurs obecné lingvistiky*, str. 103.

pramení pravidelnost či zvyk v jednání z určitého přesvědčení o světě. „*There is a practical difference. Our beliefs guide our desires and shape our action. The feeling or believing is a more or less sure indication of there being established in our nature some habit which will determine our actions. Doubt never has such an effect [...] Doubt is an uneasy and dissatisfied state from which we struggle to free ourselves and pass to the state of belief; while the latter is a calm and satisfactory state which we do not wish to avoid, or to change to a belief in anything else. On the contrary, we cling tenaciously, not merely to believing, but to believing just what we do believe.*“¹¹³ Zatímco zvyk jednání je zcela neodmyslitelně spojený s určitým přesvědčením, pochybnost se projevuje jednání nestálým, nahodilým. Peirce tím otáčí stereotypní uvažování o mechanickém zvyku a svobodném jednání na hlavu, tj. zvyk znamená, že jsme dosáhli určitého poznání. Zatímco neustále se měnící jednání není projevem svobody, nýbrž značí jen chaos.

Pokud nyní Peircovu teorii zvyku aplikujeme na jazyk, pak můžeme říci, že realizace určitých zvykových norem vypovídá o přesvědčení mluvčího. Mluvčí vždy situaci nějakým způsobem hodnotí, aby zvolil náležitý slovník, styl, výslovnost atd. To, o čem si mluvčí sjednává určité přesvědčení, zejména zahrnuje a) systém již existujících institucí, b) posluchače. Je to právě správné zhodnocení těchto momentů, co tvoří zcela neodmyslitelný předpoklad k tomu, abychom realizovali pro danou situaci patřičnou řeč. „*Speaking generally, it is always necessary that the circumstances*¹¹⁴ *in which the words are uttered should be in some way, or ways, appropriate.*“¹¹⁵

Každé vynoření řeči, která je vždy realizací určitých zvykových forem, je předkresleno či podmíněno již existujícím souborem institucí. Instituce jako škola, akademická půda, mezinárodní organizace, rodina rozvrhují všem aktérům role a statusy. Právě tehdy když jedním z role či vystupuji s nějakým statusem, jsem vázán očekáváními, která se k nim vážou. Poznání této závaznosti je tím, co mě vede použít konkrétní styl, lexikon atd. Jinými slovy normativní závaznost dané společenské pozice vede mluvčího k uplatnění jistých zvykových norem jazyka, které se zdají pro danou situaci patřičné. Pokud se to pokusíme demonstrovat na příkladu, pak od člověka vykonávajícího funkci soudce se očekává adekvátní slovník, formální výslovnost, specificky právní žánr vyjadřování a symboly moci, jako je talár. Pokud některý z těchto požadavků soudce nesplní, pak se jednalo o jeho chybné přesvědčení o tom, k čemu role soudce ve skutečnosti zavazuje. V

¹¹³ Tamtéž, str. 114.

¹¹⁴ Zvýrazněno BK.

¹¹⁵ AUSTIN, J. L., URMSON, J. O., ed. a SBISÁ, Marina, ed. *How to do things with words: the William James Lectures delivered at Harvard University in 1955*, str. 8.

tomto případě se ukazuje, že normativní závaznost jazyka je od jednání zcela neoddělitelná, neboť sama řeč je jednáním.

Druhým kritériem pro správné zhodnocení situace je posluchač. Převládající pojetí posluchače je v lingvistice inspirováno tzv. ideálním posluchačem Noama Chomského. Podle této teorie funkce posluchače spočívá v tom, že detekuje chyby v řeči mluvčího. Zároveň se jedná o posluchače abstraktního, který je bez společensko-kulturního začlenění.^{116 117} Základem této teorie je člověk bez přesvědčení. Pokud ovšem vyjdeme z toho, že řeč je jednáním, pak posluchač musí jednat z určité role, statutu a přesvědčení, stejně jako je vlastní mluvčímu. V každé výpovědi tak nejen jde o správné pochopení vlastní role a postavení, ale zároveň je důležité odhadnout přesvědčení svého spolu-jednajícího. Obraz toho, jaké přesvědčení je posluchačovi vlastní, se pomalu skládá ze střípků typizovaných forem, které rozeznávám v jeho řeči a jednání. Prostřednictvím jeho slovníku a řečového žánru mohu odhalit jeho pracovní zaměření a oblast působnosti, na základě intonace rozpoznávám jeho původ ve společnosti, na základě jeho přístupu ke mně odhaduji jeho společenský status atd. Každá řeč se pak realizuje jako střet přesvědčení s přesvědčení. „*Dílo je stejně jako replika dialogu „nastavené“ na odpověď druhého (druhých), na jeho aktivně odvetné pochopení, které může nabýt rozličných forem.*“¹¹⁸

Abychom řeč skutečně vykazali jako jednání, je třeba naši analýzu doplnit o vztah řeči k urgentnosti situace. Každá situace je jedinečným tady a teď, ve své urgentnosti na mě naléhá. Mluvčí jednající z typické role a statutu se této urgentnosti může chopit pouze tehdy, pokud se činí před druhým odpovědným za to, co říká. Jazyk jako instituce nás normativně zavazuje, stanovuje, jaké lexikony, výslovnosti, styly atd. jsou vhodné pro to či ono. Tato normativita jazyka by se však nemohla realizovat, stát restriktivní a trestající institucí, pokud by každý mluvčí i posluchač nebrali odpovědnost za to, co se říká. Řeč jen jako odpovědné jednání může vůbec naplnit funkci instituce jazyka.

¹¹⁶ Srov. CHOMSKY, Noam, *Aspects of the theory of syntax*.

¹¹⁷ K problematice Chomského teorie „ideálního posluchače“ je velmi zajímavý článek SANIEI, Andisheh: *Who Is an Ideal Native Speaker?*, v kterém na straně 74 ukazuje, že samotný koncept „rodilého mluvčího“ je kulturně zakotvený. Autorka situuje vznik tohoto konceptu mluvčího/posluchače do politického rozdílu mezi mluvčím z kolonizujících zemí a kolonizovaných.

¹¹⁸ BACHTIN, Michail Michajlovič, *Estetika slovesnej tvorby*, str. 284.

1.11 Moc

Dosud jsme se problému moci jen zběžně dotkli v problému oficiálního jazyka a symbolů instituce. Nicméně i v tomto krátkém úvodu se nám ukázalo, že pokud analyzujeme řeč ve vztahu k moci, pak moc řeči je vždy vázána na systém vnějších institucí. V analýze oficiálního jazyka jsme ukázali, že samotná jeho existence předpokládá akt moci, který je dále podporován institucemi jako školství atd. Neméně toto tvrzení platí tehdy, pokud analyzujeme moc řeči jako dostatečnou autoritu k tomu, abych byl vyslyšen, uposlechnut, nebo abych byl odsouzen k mlčení. I zde řeč sama o sobě nedisponuje mocí (to ovšem neznamená, že by moc k řeči vždy již nepatřila), nýbrž ji čerpá teprve ve vztahu k společenským rolím a statusům, které jsou vnějšími institucemi rozvrhnuty.

Pokud se nejprve zaměříme na oficiální jazyk, pak se musíme ptát, v jakém vztahu je moc vůči oficiálnímu jazyku implikována? Na základě toho, že oficiální jazyk je definován prostřednictvím střetu s nářečím, je za prvé uchopen jako veřejná preskripce, která vystupuje represivně, restriktivně, či dokonce násilně. Tato moc oficiálního jazyka je založena tím, že veřejná moc zaručuje jeho legitimitu, která je potvrzována souborem vnějších institucí, jako je školství, gramatika, etc.

Pokud oficiální jazyk neustále vykonává moc, kterou disponuje na základě vnějších institucí, pak se sám může stát symbolem moci, která mu dala vznik. Oficiální jazyk pak vystupuje jako rozhodující faktor, zda určití lidé jsou vhodní či kompetentní na pozice nadané moci. Znalost či neznalost oficiálního jazyka je v tomto případě vylučovacím kritériem.¹¹⁹ Odtud vyplývá, že vztah mezi oficiálním jazykem a vládou skupinou je de facto oboustranný, tj. vládou elita ho ustanoví a propůjčí mu moc, zároveň oficiální jazyk má v moci někoho do vládou skupiny nevypustit, protože nedisponuje mocenským nástrojem (= oficiálním jazykem).

Podle interpretace Pierra Bourdieu oficiální jazyk vykonává moc ještě v jednom ohledu, když vydává ony hranice vylučování za přirozené. Oficiální jazyk podle Bourdieu realizuje i moc ideologickou. Pokud se pokusíme veškeré implikace moci k oficiálnímu jazyku shrnout, pak získáme následující aspekty: a) veřejná moc je zdrojem ustanovení oficiálního jazyka, b) oficiální jazyk vykonává funkci restriktivní a potlačující, c) stává se symbolem moci, d) a působí jako

¹¹⁹ „One aspect of power is the capacity to impose and maintain a particular structuring of some domain or other – a particular way of dividing it into parts, of keeping the parts demarcated from each other, and a particular ordering of those parts in terms of hierarchical relations of domination and subordination.“ FAIRCLOUGH, Norman, *Language and power*, str. 13.

ideologie.

Otázku vztahu moci a řeči můžeme dále analyzovat z jiného úhlu tehdy, pokud si klademe otázku, za jakých okolností disponuje moje řeč dostatečnou autoritou k tomu, aby byla vyslechnuta či dokonce uposlechnuta? Kdy je moc nadána mocí, aby dosáhla změn v realitě? „**Kompetence postačující k vytváření vět, jimž nejspíš každý porozumí, může být zcela nevyhovující k vytváření vět, kterým se naslouchá, vět, jež budou uznány za přijatelné ve všech situacích, kde je namístě mluvit. Ani zde se společenská přijatelnost neomezuje na prostou gramatickou správnost. Mluvčí, kterým schází legitimní kompetence, jsou ze společenských sfér, kde se tato kompetence vyžaduje, fakticky vylučováni anebo odsouzeni mlčet.**“¹²⁰

Na základě uvedené citace vidíme, že Bourdieu přisuzuje moc být vyslyšen a měnit realitu jen jazyku oficiálnímu.¹²¹ Tato redukce autority řeči na oficiální jazyk má pak za důsledek, že Bourdieu artikuluje vztah moci jen skrze konflikt mezi dominující a dominovanou skupinou. Oficiální jazyk je vždy ideologií, která pojmenovává a institucionalizuje skutečnosti, které jsou dominovanou skupinou bez odporu přijaty.

Problematické na takovém pojetí je, že vůbec neuvažuje moc či autoritu řeči ve vztazích, které nejsou hierarchicky organizovány, nebo které nemají za cíl druhým manipulovat. Přitom v každodenních situacích mohou disponovat autoritou, aniž by muselo jít o vztah nerovnocenný (jak předpokládá Bourdieu). Představme si situaci, kdy pacient se přišel zeptat na svoji diagnózu k lékaři. Lékař, který v žádném případě nemusí zaujímat vyšší postavení ve společenském žebříčku než pacient, přirozeně disponuje autoritou, neboť je odborníkem, za kterým si pacient přišel pro radu. Společenská role lékaře mu propůjčuje dostatek autority na to, aby pohled byl na něm fixován a každé slovo hltáno, zatímco v jiné roli, například nudného kamaráda v baru, mu vůbec nemusí být dopřáváno sluchu. Moc a autorita řeči jsou nesporně vázány na společenské role, stejně jako na statusy, který mluvčí v hierarchii zaujímá.

Pokud uvažujeme moc ve vztahu k společenským rolím, pak mnohem zřetelněji vystupují některé aspekty řeči, které u oficiálního jazyka zůstaly skryté. Za prvé autorita řeči pronesená z určité společenské role nesporně předpokládá správnou realizaci všech normativních aspektů jazyka. V dané roli musíme zvolit náležitý slovník, náležitý styl, vhodné jazykové symboly, a pokud to situace vyžaduje i oficiální jazyk. Mocná řeč je realizací známé fráze: správná slova ve

¹²⁰ BOURDIEU, Pierre, *Co se chce říct mluvením*, str. 30.

¹²¹ Tamtéž, str. 68.

správný čas na správném místě. V konkrétním příkladu by to znamenalo, že autorita soudce je zaručena za předpokladu, že zvolí správný slovník, náležité symboly moci atd. Pokud by soudce přišel k procesu ve svém sportovním oblečení na běhání, zřejmě by jeho autorita byla zcela jednoznačně zpochybněna.

Za druhé autorita řeči dále vyžaduje splnění podmínek vnějších institucí. Zda daná společenská role autoritou disponuje či ne, zda moje řeč bude vyslyšena či zcela ignorována, je vymezeno systémem institucí, které ony role předkreslují. Foucault na toto téma píše: „*Stačí pomyslet na celou výzbroj vědění, již dešifrujeme tuto řeč, stačí pomyslet na celou síť institucí, jež umožňuje někomu – lékaři, psychoanalytikovi – naslouchat této řeči a jež současně umožňuje pacientovi pronášet nebo beznadějně zadržovat svoje ubohá slova.*“¹²²

Moc řeči jsme vymezili z hlediska oficiálního jazyka a běžného jazyka. Hlavní rozdíl mezi těmito dvěma podobami moci řeči spočívá v jejich odlišném charakteru pravidel. Zatímco autorita mluvčího předpokládá v běžném jazyce pouze naplnění jeho imanentních pravidel, mluvčí oficiálního jazyka se vedle toho musí podřídít i pravidlům veřejně vyhlášeným (není možnost mluvit nářečím při oficiálním projevu). Odtud pramení i rozdílná závažnost v trestech, které chybnou výpověď následují. V prvním případě může jít o jednoduché nepochopení, zatímco u oficiálního jazyka, který je stylem pro formální příležitosti, může být důsledkem absolutní společenské znemožnění či dokonce odnětí svobody. Nicméně je důležité upozornit, že toto rozlišení je do jisté míry schematické a oba způsoby se vzájemně prostupují. Lékař v rozhovoru s kolegou může podléhat normativitě jazyka méně striktně než při veřejné konferenci. Toto se odvíjí od skutečnosti, že každá situace je realizací rozsáhlé sítě institucí (společenská role lékaře, ordinace vs. prestižní konference), které vstupují do hry.

Pokud vykážeme jazyk jako zvykové jednání z určitého přesvědčení a zároveň podmíníme moc řeči její propustností pro existující systém institucí, pak moc je od jazyka jako instituce zcela neodmyslitelná. To sice neznamená, že každá řeč disponuje mocí. Nicméně pokud jazyk uvažujeme jako jednání vůči institucím, pak pojem moci (ať v modu dispozice či chybění) k němu nutně patří.

122

FOUCAULT, Michel. *Diskurs, autor, genealogie: tři studie*, str. 9–10.

Závěr

V první části diplomové práce jsme se věnovali vztahu jazyka k společenskému konsensu, k jednání a ostatním institucím. V této historicko-interpretační analýze jsme dostali tři možné odpovědi, jak je možné tento vztah chápat. Toto zkoumání bylo nutným předpokladem k tomu, abychom mohli formulovat definici instituce a následně vymezit ty momenty, které pro jazyk jako instituci hrají ústřední roli.

Saussurova práce o jazyce byla pro nás zejména cenná v tom ohledu, že problém jazyka jako instituce otevírá. Jazyk je uchopen jako systém zvykových norem, které nás zavazují v každé produkci řeči. Tento systém norem je Saussurem pojímán autonomně od jednání a ostatních institucí, a proto Saussure dochází k pojetí společenského konsensu, který je redukovatelný na systém. Jedinečná kombinace pravidel v systému pro Saussura znamená, že systém náleží právě jen k jedné společnosti. Normativní charakter tohoto systému vyplývá ze skutečnosti, že se jedná o zděděný zvyk po předchozích generacích.

Naproti tomu Peircova teorie jazyka jako instituce vychází z pojetí znaku, který jako zvykové spojení vnímané kvality a objektu nám zprostředkovává určité poznání. Tím, co mezi kvalitou a objektem prostředkuje, je interpretant. Na základě teze o nekonečné interpretovatelnosti znaku Peirce ukazuje, že znak jako určité poznání světa je vždy osvojením si již dosaženého přesvědčení. Jinými slovy naše užití jazyka je podmíněno systémem existujících přesvědčení, která se ztělesňují v našem jednání. Jelikož si určité přesvědčení osvojujeme v určité společnosti, naše poznání světa je historicky a prostorově podmíněné. Dle Peircovy teorie nás znaky jazyka zavazují k jistému poznání světa a způsobu jednání. Abychom splnili normativní nárok jazyka, mluvčí i posluchač musí být obeznámeni s přesvědčením dané komunity a s jejími zvyky.

V posledním oddíle první části jsme se věnovali dílu Pierra Bourdieu, který mezi normativní aspekty jazyka zahrnuje vedle sdíleného mínění a habitu i systém vnějších institucí. Každá společnost je organizována v systém objektivních společenských vztahů, které jsou hierarchicky uspořádané. Tato struktura determinuje každou naši řeč, neboť vzhledem k ní volím určitý styl, nabývám kompetence něco říci, nebo jsem odsouzen k tichu. Podle Bourdieuovy teorie musí být vztahy mezi různými společenskými skupinami chápány jako vztahy dynamické, v kterých se neustále bojuje o symbolickou moc, jež vítězné skupině umožní prosadit své vidění světa. K

dosažení tohoto cíle slouží oficiální jazyk, který vnucuje určitou koncepci světa a zároveň zastírá původně arbitrární distinkci mezi hierarchickými skupinami. Normativita jazyka je podle Bourdieu od vnějšího uspořádání společenských vztahů a od oficiálního jazyka zcela neodmyslitelná.

Záměrem **druhé části** diplomové práce bylo systematizovat veškeré momenty, které jsou nezbytným předpokladem pro konstituci správné výpovědi a adekvátního porozumění. V tomto zkoumání jsme vymezili dva typy normativních aspektů, první jsme charakterizovali jako zcela jazykové (lexikon, výslovnost a intonace, oficiální jazyk, symboly instituce), zatímco druhá skupina zahrnuje momenty, které na první pohled jazykovými nejsou (řečové žánry, jednání, sdílené mínění, moc). Místo toho abychom znovu podávali seznam normativních aspektů jazyka, využijeme tento prostor k tomu, abychom poněkud plastičtěji vykreslili, jaká teorie jazyka stojí v pozadí podaného seznamu normativních aspektů jazyka.

Pokud bychom tuto koncepci jazyka měli ze všeho nejdříve vymezit vůči tradičním lingvistickým teoriím, jazyk nemůže být pojímán jako nějaká znalost nebo jako obsah ne/vědomí, nýbrž jedná se o sociální instituci. Pojetí jazyka jako instituce se staví proti Saussurově užití této terminologie (neboť jazyk odděluje od všeho, co ho dělá společenským a institucionálním) a zároveň ho vymezuje vůči pojetí jazyka jako sociální události (Bachtin) (neboť se potýká s problémem vysvětlit, v čem tento charakter jedinečné události spočíval). Jazyk musí být uvažován ze společnosti, z jejího života, myšlení, jednání a nikdy bez ní.

Stejně jako jazyk nemůže být uvažován bez společnosti, tak stejně nesmyslné je pojímat ho odděleně od jednání. Ovšem jednání je vzhledem k řeči implikováno hned v několika ohledech. Za prvé běžný jazyk jako systém imanentních norem neexistuje odděleně od řeči, která je v aktu. Hypostazovat tyto pravidla mimo tuto řeč je nepochopením povahy běžného jazyka, nebo se jedná o jazyk oficiální, který je kodifikovaný a veřejně vyhlášený. Za druhé řeč je vždy jednáním. Pokud zvolím nenáležitý slovník, neznamená to pouze, že jsem udělal chybu, ale zároveň pro druhé je určitým jednáním – znamená pro ně urážku, výsměch, atd. Za třetí významy jazyka souvisí i s jinými typy jednání, než je řeč. Řečové žánry jsou formy výpovědí, které se konstituují v rámci určité sféry jednání, od které jsou neoddělitelné a zároveň z které čerpají svou tematickou jednotu. Odtud vyplývá tvrzení, že v rámci řečových žánrů se konstituují určité slovníky, výslovnosti atd., tj. veškeré jazykové normy. Význam slov, určitá intonace, symboly moci, to vše je podmíněno oblastí jednání. Právě v tomto smyslu je jednání pro jazyk normativní.

Prostřednictvím Peircovy teorie jsme se pokusili objasnit tezi, že zvyk jednání předpokládá jisté přesvědčení o světě. Abychom určitý žánr mohli konstituovat či ho interpretovat, předpokládá

to, že jsme obeznámeni s přesvědčeními, která jsou dané oblasti praxe a života vlastní. V každé interpretaci se pohybujeme mezi krajními body absolutního neporozumění a porozumění. Saussure předpokládal jako zcela automatickou věc, že kdo zná lexikon a gramatická pravidla, ten musí být schopen si s druhým porozumět. Naše porozumění řeči se ovšem nerealizuje jen ve dvou modech, tj. jako porozumění nebo neporozumění. V interpretaci vždy něco chápeme, ale něco jiného nám zcela zásadním způsobem může unikat právě proto, že řeč předpokládá mnohem obsáhlejší vědění než to, které se omezuje na lexikon atd.

Jako třetí moment, který mě vedle jednání a sdíleného mínění v interpretaci či konstituci výpovědi zavazuje, je systém vnějších institucí. Vnější instituce rozvrhují systém rolí, statusů, typických prostředí, v kterých vždy já a můj posluchač zaujímáme nějaké pozice. Abychom realizovali řeč, která bude vyslyšena, je třeba v souladu se svým přesvědčením o tom, co se k dané roli „sluší a patří“, použít adekvátní slovník, žánr etc. V každé komunikaci odhaduji na základě posluchačova slovníku, žánru, vystupování atd. jaké je jeho přesvědčení, abychom vhodným způsobem konstituovali výpověď. Mluvíci a posluchač jednají a mluví z určitých pozic.

Odpovědnost za jednání, určitá úroveň ne/porozumění a chyba jsou zcela neodlučitelnými komponenty celého pojetí jazyka jako instituce. Bez odpovědnosti za jednání bychom nemohli být postihováni a termín „normativity“ by zcela ztratil na významu. Pokud bychom do zkoumání jazyka nezahrnuli možnost, ba přímo nutnost chyby, pak bychom popřeli tezi, že jazykové normy jsou zvyky, které si osvojujeme v praxi. Zkušenost chyby je zcela neúčinnějším prostředkem, jak si osvojit něco natrvalo. Na závěr samotný záměr této práce by neměl být chápán, že jde o stanovení podmínek pro absolutní porozumění. Stejně jako Peircův absolutní společenský konsensus i úplné porozumění je zcela chimérickým pojmem. K řeči vždy patří, že si jistým způsobem nerozumíme, že významy se rozplývají, či zůstávají jinými zakryté, neboť řeč má v společnosti tendenci k disperzi.

Seznam použité literatury:

- AUSTIN, J. L., URMSON, J. O., ed. a SBISÁ, Marina, ed. *How to do things with words: the William James Lectures delivered at Harvard University in 1955*. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 1988, ©1976. viii, 176 s. ISBN 0-19-281205-X.
- BACHTIN, Michail Michajlovič. *Estetika slovesnej tvorby*. 1. vyd. Bratislava: Tatran, 1988. 451 s.
- BACHTIN, Michail Michajlovič a SVATONĚ, Vladimír, ed. *Formální metoda v literární vědě: kritický úvod do sociologické poetiky*. 1. vyd. Praha: Lidové nakladatelství, 1980. 314 s.
- BACHTIN, Michail Michajlovič. *Román jako dialog*. Vyd. 1. Praha: Odeon, 1980. 479 s.
- BERGMAN, Mats, *Peirce's philosophy of communication: the rhetorical underpinnings of the theory of signs*. London : Continuum, cop. 2009. 1 vol., viii, 197 s. ISBN 978-1-84706-466-0.
- BERGER, Peter L. a LUCKMANN, Thomas. *The social construction of reality: a treatise in the sociology of knowledge*. 1st ed., repr. London: Penguin Books, 1971. 249 s.
- BOUQUET, Simon, *Introduction à la lecture de Saussure*, Paris : Payot & Rivages, 1997, viii, 396 s., ISBN 2-228-89081-2.
- BOURDIEU, Pierre, *Ce que parler veut dire : l'économie des échanges linguistiques*, Paris : Fayard, 2008, 244 s.
- BOURDIEU, Pierre, *Co se chce říct mluvením, Ekonomie jazykové směny*. Praha: Karolinum, 2014, v tisku.

- BOURDIEU, Pierre a THOMPSON, John B., ed. *Language and symbolic power*. 3rd Print. Cambridge: Harvard University Press, 1994. 9, 302 s. ISBN 0-674-51041-0.
- BOURDIEU, Pierre, *Outline of a theory of practice*; translated by Richard Nice. Cambridge : Cambridge University Press, 1977. viii, 248 s. (Cambridge studies in social and cultural anthropology ; 16), ISBN 0-521-29164-X.
- CHAPIN, F. Stuart, *A New Definition of Social Institutions*. Social Forces, Vol. 6, No. 3 (Mar., 1928), s. 375–377.
- COLEMAN, James S, *Social Institutions and Social Theory*, *American Sociological Review*, Vol. 55, No. 3 (Jun, 1990), s. 333–339.
- CHOMSKY, Noam. *Aspects of the theory of syntax*. 3rd paperback ed. Cambridge: M.I.T. Pr., 1970. 10, 251 s. ISBN 0-262-53007-4.
- CULLER, Jonathan D. *Framing the sign: criticism and its institutions*. Norman: University of Oklahoma Press, ©1988. xviii, 237 s. Oklahoma project for discourse and theory; v. 3. ISBN 0-8061-2184-X.
- CULLER, Jonathan D. *Saussure*. Bratislava: Archa, 1993. 119 s. ISBN 80-7115-053-3.
- FAIRCLOUGH, Norman. *Language and power*. 4th impr. London: Longman, 1992. 12, 259 s. Language in Social Life Series.
- FOUCAULT, Michel. *Myšlení vnějšku*. Vyd. 2. Praha: Herrmann & synové, 2003. 303 s. ISBN 80-239-2454-0.
- FOUCAULT, Michel. *Diskurs, autor, genealogie: tři studie*. . Praha: Svoboda, 1994. 115 s. ISBN 80-205-0406-0.
- HANKS, William F., „Pierre Bourdieu and the practices of language“, in *Annual Review of Anthropology*, Vol. 34 (2005), s. 67–83.

- HERDER, Johann Gottfried von a BINDER, Jan, ed. *Uměním k lidskosti: úvahy o jazyce a literatuře*. Praha: OIKOYMENH, 2006, 281 s. ISBN 80-7298-147-1.
- JUDD, Charles H., *The Nature of Social Institutions*. In *Social Forces*, Vol. 10, No. 1 (Oct 1931), s. 1–4.
- LISZKA, James Jakób. *The Semiotic of Myth: A Critical Study of the Symbol*. Bloomington: Indiana University Press, 1989. 8, 243 s.
- MARTIN, Patricia Yancey, *Gender As Social Institution*, *Social Forces*, June 2004 82 (4), s. 1249–1273.
- PEIRCE, Charles Sanders et al. *The essential Peirce: selected philosophical writings*. Bloomington: Indiana University Press, 1992–1998. 2 sv. ISBN 0-253-20721-5.
- PEIRCE, Charles S. *The essential Peirce: selected philosophical writings. Volume 2, 1893–1913* [online]. Bloomington: Indiana University Press, 1998 [cit. 2014-06-30].
- PEREGRIN, Jaroslav, *Wittgenstein a pravidla našich jazykových her*, dostupné na stránce <http://jarda.peregrin.cz>
- PORT, Robert F. (2010) *Language is a social institution: Why phonemes and words do not have explicit psychological form*. *Ecological Psychology*, 22, s. 304–326.
- RASTIER, François, *Sens et textualité*, Paris : Hachette, 1989, 286 s., ISBN 2-01-014453-8.
- ROBBINS, Derek. *Bourdieu and culture* [online]. London: SAGE, 2000 [cit. 2014-08-11]. Dostupné z: <http://site.ebrary.com/lib/natl/Doc?id=10567142>
- SABOT, Philippe, *Michel Foucault à l'épreuve du pouvoir : vie, sujet, résistance*, Villeneuve-d'Ascq : Presses Universitaires du Septentrion, 2013, 144 s. ISBN 978-2-7574-0456-0.

SANIEI, Andisheh: *Who Is an Ideal Native Speaker?!* 2011 International Conference on Languages, Literature and Linguistics, IPEDR vol. 26 (2011), IACSIT Press, Singapore.

SANDERS, Carol, *The Cambridge companion to Saussure*, Cambridge : Cambridge university press, 2004. x, 303 s. ISBN 0-521-80486-8.

SAUSSURE, Ferdinand de, *Kurs obecné lingvistiky*. Vyd. 2., v nakl. Academia 1. Praha: Academia, 1996, 468 s. ISBN 978-80-200-0560-9.

SEARLE, John R. *The construction of social reality*. London: Penguin Books, 1996, ©1995. xiii, 241 s. Penguin philosophy. ISBN 0-14-023590-6.

THIBAUT, Paul J. *Re-reading Saussure: the dynamics of signs in social life*. 1st pub. London: Routledge, ©1997. xxii, 360 s. ISBN 0-415-10411-4.

WEBER, Max a ŠKODA, Jan J., ed. *Autorita, etika a společnost: pohled sociologa do dějin*. Praha: Mladá fronta, 1997. 294 s. ISBN 80-204-0611-5.

ZDROJE NA INTERNETU

Bible citována dle <http://www.bible21.cz/online>

http://www.ling.upenn.edu/courses/Fall_2003/ling001/shibboleth.htm

Bourdieu, language and linguistics [online]. New York, N.Y.: Continuum International Pub. Group, 2010 [cit. 2014-03-24]. Dostupné z: <http://site.ebrary.com/lib/natl/Doc?id=10443231>

http://global.oup.com/obso/focus/focus_on_towerbabel/

<http://www.divadloschod.cz/val.atheny/?id=jazyk>